

Бранко Бабић

КАНДИДАТУРА ВОЈВОДЕ БОЖА ПЕТРОВИЋА ЗА ГУВЕРНЕРА КРИТА 1897. Г.

Друга половина XIX вијека представља значајан период у афирмацији Црне Горе на међународном плану. Међу нерасвијетљена питања тадашње дипломатске историје спада и кандидатура војводе Божја Петровића за гувернера Крита, која је краткотрајно доминирала у спољнополитичким односима Црне Горе посљедњих мјесеци 1897. године.

Предлог о избору војводе Божја Петровића за критског гувернера потекао је од Русије, уз сагласност осталих велесила. Али до именовања није могло доћи без пристанка књаза Николе, а он није био вољан да то учини. Руска влада вршила је притисак на књаза у томе смислу. У вези с овим, крајем новембра 1897. године дошло је до разилажења¹ између руске владе и црногорског књаза, које се завршило побједом црногорског суверена.²

Интересантно је питање о мотивима који су књаза Николу навели да се не сагласи са предлогом о постављењу његовог рођака на тако високи и одговорни положај, као и карактер ове одлуке, гледано са становишта политичке опортуности и међународног угледа Црне Горе.

Изузев вијести и новинских чланака у дневној штампи, јавност је о томе нешто више сазнала тек из публикације „Одломак из дипломатских односа Црне Горе са Русијом — Меморари војводе Павра Вуковића“.³

Тамо се не наводе стварни разлози одбијања кандидатуре. Мотивације књажеве одлуке су и друкчије оцјењиване.⁴

¹ Разилажење са Русијом означавао је у даљем тексту и терминима „спор“, „сукоб“.

² Спор се одвијао интерним дипломатским каналима.

³ У том дијелу (објављеном у Котору 1928. год.) 16 страница посвећено је питању кандидатуре војводе Божја и учешћу црногорске жандармерије на Криту. Писање је усмјерено на правдање књажевих разлога за одбијање пристанка на кандидатуру, као и на истицање заслуженог књажевог тријумфа у дуелу са руском дипломатијом и побједе над „телојалним поступком руске владе према Књазу Николи... напереног лично против Књаза“ (стр. 13). Главну заслугу за одбијање руског предлога приписује себи као иницијатору.

⁴ Др Ј. Радосавовић, Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку, Београд 1960, стр. 96—97.

Именовање гувернера у рјешавању „Критске кризе“

Крај XIX вијека наговјештавао је почетак посљедње фазе у рјешавању источног питања. Тадашњи немири и национално-ослободилачки покрети у Турској указивали су на то да је национално ослобођење потлачених народа испод турског ропства питање скорог времена.

Међу ослободилачким покретима у периоду од 1896. до 1899. године својим значајем и интензитетом истицао се национално-ослободилачки устанак критских Прка. Порти није успјело, и поред репресивних војних и политичких мјера, да угуши овај устанак. Због тога је порасла бојазан Порте и велесила од проширења устанка и на неке друге провинције у праницама Турске, што би Балканским државама могло пружити могућност за војничку интервенцију. То би значило покретање радикалног рјешења источног питања, што није било у интересу велесила, тада још неспремних за евентуални рат. Стога је Порта била принуђена на попуштање устанацима, а велесиле — на споразумљивање о Криту. Развој критске кризе водио је ликвидацији фактичког султановог суверенитета на Криту. Осјетивши то, султан је у току 1897. и 1898. године разним дипломатским, па и војничким средствима, упорно радио на томе да осујети, или бар ублажи и успори, неминован ток догађаја, који је водио издвајању ове провинције из састава његове државе. Јединственим и енергичним акцијама Русије, Француске, Италије и Енглеске биле су пресјечене његове махинације у погледу статуса Крита. Већ почетком 1899. године установљена је, уз формални султанов суверенитет, широка аутономија на Криту, на челу са гувернером хришћанином, именованим од стране амбасадора велесила у Цариграду. То је била посљедња прелазна и краткотрајна етапа на путу потпуног ослобођења Крита.

У коначном рјешавању критске кризе, посебно у њеној посљедњој фази, централно мјесто припало је питању одређивања и постављења гувернера.

Питање кандидатуре, избора и именовања критског гувернера еволуирало је кроз неколико фаза. Прва је од избијања критског устанка до фебруара 1897. године, кад је гувернер Крита био дотадашњи намјесник острва Самоса — Георги-паша Беровић, хришћанин, турски поданик. Друга фаза слиједи од бјекства Беровић-паше са Крита 2. фебруара 1897. године⁵ до истицања кандидатуре војводе Божа Петровића — новембар и децембар 1897. године. У том периоду гувернерски положај на Криту заузимао је Каратеодори-паша, постављен од султана, уз сагласност велесила. Међутим, у кругу европске дипломатије по-

⁵ Наводићемо датуме по старом календару, јер су они у документима већином тако датирани. Навођење докумената по новом календару биће означено — по н. к.

јављивале су се разне комбинације око предлога кандидатуре за гувернерски положај. Због разлике у ставовима појединих велесила и Порте, није дошло до истицања кандидата који би био прихватљив и за све велесиле и за султана.

Кандидатуром војводе Божа Петровића настаје нова етапа у рјешавању овог питања. Божа Петровић је први хришћанин, ван граница Турске, за чије је именовање постојала општа сагласност велесила. Но пошто се књаз Никола није сагласио са тим предлогом, Русија, Француска и Италија, а напоскон и Енглеска, заузеле су јединствен став у погледу избора и постављења гувернера, без обзира на султаново противљење.⁶

Гувернер Крита, именован од султана, уз одобрење велесила, био је званични и пуноправни представник султановог суверенитета на Криту. Он је управљао Критом у својству шефа администрације и врховног команданта оружаних снага на острву, а под његовом управом била је и мјесна жандармерија. Његови прерогативи су толико далеко досезали да је могао имати и право вета у критској народној скупштини. Разумљиво, султану није било свеједно ко ће бити гувернер, као и ко ће га именovati. Докле год гувернера буде именовао он — макар то био и хришћанин али турски поданик — дотле ће Порта задржати врховну власт на овом немирном острву. А чим султан изгуби то право — изгубиће и стварну власт на Криту. Стога се султан најдуже и опирао постављењу странца за гувернера, нарочито у лицу принца Борђа.

С друге стране, из критских допађаја, нарочито у 1897. години, велесиле „заштитнице“ су дошле до сазнања да се критско питање може скинути са дневног реда само ако се спроведе у дјело њихов коначни пројект о аутономном статусу Крита. Да би се то постигло, требало је претходно одстранити турску војску и жандармерију са овог острва и поставити свог кандидата за гувернера.

*Русија је истакла војводу Божа Петровића
као кандидата за гувернера Крита*

Од фебруара до новембра 1897. године дипломатски кругови у Цариграду узимали су у обзир за кандидацију неколико мање или више познатих личности из неких европских држава. То су: Нума Дроз, Француз — бивши предсједник Републике Швајцарске, Голц-паша, Нијемац — „генерал Јевропејац који је на турској служби”,⁷ генерал Тир, пуковник Шефер, Луксембурганин, Јосиф Батенберг, зет књаза Николе, и други. Ови су

⁶ Русија је уз подршку Француске и Италије, најзад и Енглеске, успјела да њен сљедећи кандидат принц Борђа, уз сагласност грчког краља Борђа, у децембру 1898. године, буде наименован за гувернера Крита.

⁷ „Глас Црногорца“ 1897. 41. — Подаци о именима кандидата за критског гувернера узети су из „Гласа Црногорца“ 1897. г.

кандидати претежно истицани од стране дипломатских кругова блиских Немачкој, односно Аустро-Угарској, а у појединим случајевима и блиских турским ставовима према појединим кандидатима, или су комбинације потицале од амбасадора велесила у Цариграду. Овакве комбинације, можда са изузетком принца Батенберга, није прихватао Русија, а у већини случајева ни Француска. Уколико су комбинације потицале од Русије и њених истомишљеника (у првом реду Француске), онда су се државе незадовољне тим кандидатима опирале. Сви ови кандидати, изузев Полц-паше, који је био у турској служби, били су за султана неприхватљиви.

Ипак, нашао се једна тако погодна личност у Европи, чија је кандидатура за гувернера Крита била општеприхватљива, како за велесиле тако и за Крићане, па, изгледа, и за султана. То је био Црногорац војвода Божо Петровић, ондашњи предсједник Државног савјета и министар унутрашњих дјела Књажевине Црне Горе.

Војвода Божо Петровић био је позната личност, цијењена у дипломатским круговима Европе. Дипломатску каријеру почео је још 1867. године. Својим мисијама на страни, које је предузимао у име црногорског књаза и црногорске државе, стекао је репутацију вјештог, окретног и способног дипломате и државника. Као војсковођа представио се црногорској и свјетској јавности својим успјешним операцијама у црногорско-турском рату 1876—78. године. Војвода Божо Петровић стекао је популарност у Црној Гори, и ван ње, и као рођак и блиски сарадник књаза Николе, који је, уз књаза обављао најодговорније функције у црногорској држави. Најзад, војвода Божо је био најобразованији и најспособнији Црногорац-политичар свога доба. Чак и војвода Гавро Вуковић, иначе непомирљиви противник кандидатуре в. Божка, признаје му својства за гувернерски положај.⁸ Божо Петровић је и као политичар и као личност имао пуно повјерење амбасадора велесила за такву функцију, а то је Русији и дало повода да се заложу за његову кандидатуру. На руском двору војвода Божо је био довољно познат и цијењен. Препоручен, изгледа, од свог пријатеља К. Е. Аргиропула,⁹ био је за руску владу најпогоднији кандидат за гувернера Крита.

⁸ Он о њима каже сљедеће: „Војвода Божо Петровић имао је сва својства за ту важну мисију. Прво, био је блиски сродник Књаза Николе, што је много важно у очима Велесила. Он је био бистра ума, отмјених манира, нарави веселе, веома дружеван, у друштву окретан и пријатан. Стаса малог, али лица пуна израза и симпатије, које улијева повјерење кад је на страни ишао мисијама, тијем је много добијао у дворовима и отмјеним друштвима. Само што је код нас пролазио као човек са мало енергије и без иницијативе, али при свем том био је веома популаран и поштован (Г. Вуковић, н. д., 12).

⁹ Кимсон Емануиловић Арпиропуло био је руски посланик на Цетину од 1884. до јула 1897. године, последије чега је остављен за руског посланика у Техерану.

А Русија је била веома заинтересована да се ријешити критска криза, како би своју политику што јаче концентрисала на Далеком истоку. Ради задржавања иницијативе у источном питању, велесилама, а посебно Русији, није било свеједно чији ће кандидат добити гувернерски положај. Русија је рачунала да ће прихватањем њеног кандидата, тј. војводе Божка, осигурати примат у рјешавању критске кризе, као и иницијативу у међународној политици према балканској Турској.¹⁰

Да се Русија одлучи за Божка Петровића као свог кандидата, а велесиле да буду сагласне са тим, било је осим реченог, још неколико значајних разлога. То су: међународни углед књаза Николте, константност и стабилност спољне политике Црне Горе, као и директна незаинтересованост те мале државе за политички и међународно-правни положај удаљеног Крита. Учешће црногорске жандармерије и њена улога у одржавању реда и мира на Криту такође су ишле у прилог сагласности амбасадора велесила о именовању Црногорца за гувернера Крита. Са свим овим је руски представник у Цариграду и рачунао када је у име своје владе амбасадорима велесила поднио предлог на сагласност.

Поступак око подношења руског пројекта и његовог усвајања од стране амбасадора велесила у Цариграду није нам познат у цјелини. Архивска грађа на Цетињу која се односи на ово питање веома мало информише о томе. Домаће и стране новине објавиле су само кратке телеграмске вјести о подношењу руског предлога и о његовом усвајању од стране конференције амбасадора у Цариграду. Но покушаћемо да на основу и таквих података освјетлимо ово питање.

Када се у руским дипломатским круговима јавила идеја о кандидатури Божка Петровића и ко је њен иницијатор — не можемо поуздано утврдити. По војводи Гавру Вуковићу, њен аутор је К. Е. Аригиропуло.¹¹ Крајем октобра и у првој половини новембра 1897. године већ је у руским официјелним круговима била усвојена идеја о кандидатури в. Божка.¹² Да би се она спровела у дјело, требало је претходно припремити остале велесиле да је прихвате. На томе се радило у Паризу и Цариграду. Дипло-

¹⁰ Ево шта је о томе рекао Жадовски, секретар руске амбасаде у Цариграду, Милтру Бакићу, тамношњем црногорском посланику: „Њемци су хтјели Њемца, што интереси Руса нијесу допуштали, него смо морали настојавати за г. Божка, на ког Русија може рачунати“ — Државни музеј Цетиње (ДМЦ) — Никола I (Н I) 1897, 117 (Бакићев извјештај г. Вуковићу 26. нов. 1897. г.).

¹¹ „Дугогодишњи руски посланик при нашем двору, Аригиропуло, добио је био премјештај за Техеран. Отпутовао је у Петроград 27. августа 1897. године, па отуда пође на своје ново опредјељење. Чим је стигао у Петроград, развио је жестоку агитацију, да свога пријатеља вођу русофила Војводу Божка Петровића, препоручи својој влади, да га она предложи Велесилама, као свога кандидата“ — Мемоари Војводе Гавра Вуковића — Одломак из дипломатских односа са Русијом, Котор, 1928. г. 11.

¹² Исто, 12.

матском скупу, одржаном у првој половини новембра 1897, у енглеској амбасадри у Паризу присуствовао је и војвода Божко Петровић, који је задобио опште повјерење и симпатије дипломата. Тиме је прихватање његове кандидатуре од стране велесила била готово свршена ствар.¹³

Војвода Гавро Вукотић помиње да је војвода Божко уочи пута за Париз био упознат са ствари која га је у вези са његовим питањем тамо очекивала и закључује да је он, војвода Божко, дао пристанак на ту кандидатуру и да је чак вршио агитацију у прилог ње, а да о томе не упозна књаза Никољу.¹⁴

Консултоваћемо расположиве изворе, да видимо шта се у њима о томе каже. Дошли смо до три изворна документа у којима се, између осталог, одређено говори и о овим питањима. То су: извјештај (концепт) Губастова, ондашњег руског министра резидента на Цетињу, упућен профу, М. Н. Муравјову, руском министру иностраних дјела,¹⁵ затим писмо Роберта Кенедија, енглеског министра резидента на Цетињу, упућено књазу Никољу (Лондон, 5. децембра — по н. к. — 1897. године)¹⁶ и извјештај

¹³ Податке о овоме користили смо из цигираних мемоара Гавра Вукотића, 12.

¹⁴ Ево шта он о томе каже: „У добу када су чињене комбинације у Петрограду о кандидатури Вој. Божка, Арлиропуло предуприједио га је да пође у Париз, да се тамо преко руске амбасаде упозна са амбасадорима Великих сила и тијем олакша Русији његову кандидатуру. У почетку новембра, под изговором да види сина, који је у Паризу био на школовању, пошао је са женом и задржао се је неколико времена.

Војвода Божко пошао је и вратио се из Париза, гдје је, по улутству свога пријатеља из Петрограда, спрећуто чињено неку врсту агитације за своју кандидатуру, без да је и једну ријеч своме Господару и рођаку о томе проговорио, већ се је тако притајио био, као да се њега није ништа тичала та комбинација руске дипломатије“. — За такав, наводно, Божков поступак према књазу, Гавро је употребио израз „нелијепе кашетарије“ (Исто, 12—13).

¹⁵ ДМЦ — приновљени рукописи (ПР) 1897, фасцикл (ф) XLV/Дво II) — извјештај Губастова профу Муравјову, 30. XI 1897. г. Руски министар резидент на Цетињу Губастов био је посредник у дипломатској приписци између руског и црногорског двора. Он је свом министру иностраних дјела Муравјову упутио четири извјештаја који се односе на питање кандидатуре, а у оквирима дипломатског сужоба између његове владе и црногорског књаза. Из садржаја тих извјештаја уочава се да Губастов није ништа знао о том питању све до почетка дипломатске преписке између Петрограда и Цетиња.

У првом извјештају, одасланом у Петроград 30. XI 1897. г., приказао је како се до тог датума између њега и књаза одвијао разговор око кандидатуре војводе Божка Петровића.

¹⁶ ДМЦ — Н I 1897, 125 — писмо Роберта Кенедија, енглеског министра резидента на Цетињу, књазу Никољу; Лондон, 5. децембра (п. н. к.) 1897. године. — У првој половини новембра 1897. године Р. Кенеди је отпутовао за Енглеску. На путу за Лондон свратио је у Париз, гдје му се пријучила прилика да са војводом Божком разговара о његовој кандидатури. Ускоро по доласку у Лондон добио је писмо од књаза, који га је молио да га обавијести о стању ствари око Божкове кандидатуре. По Р. Кенедију књаз му је послао телеграм 22. XI (односно 4. XII по н. к.) 1897. године. Он је књаза одмах информисао о томе писмом од 3. XII 1897. године (по н. к.).

(концепт) Евгенија Кућинског, аустроугарског министра резиден-та на Цетињу, упућен профу Голуховском, министру иностраних дјела Аустро-Угарске¹⁷

Ево шта о томе Губастов каже: „... Војвода Божо је из својих породичних разлога, почетком овога мјесеца путовао у Париз. Г. Ганодо¹⁸ пожеллио га је видјети и, разговарајући с њим о савременој политичкој ситуацији, упитао га је да ли би се прихватили мјеста генералног гувернера Крита уколико би му оно било предложено.“¹⁹

Још су интересантнији подаци које садржи извјештај Е. Кућинског.²⁰ О војводином путу у Париз у њему стоји сљедеће: „Овдје се са свих страна претпостављало да је ова кандидатура не само усплиједила по жељи књаза и његове владе, него се с тим директно доводи у везу и тајанствено изведено последње путовање председника Савјета у Париз.“²¹ Веома је карактеристичан, по Кућиноком, одговор војводе Гавра Вуковића на постављено питање: „Може бити да би се Божо Петровић, што се њега самог тиче, радо одазвао позиву, којим је сигурно врло почастиован, јер сам он ми је потврдио да Божо Петровић у моменту овога поласка одавде није знао ништа о ствари. Тек у Паризу су му с тим пришли.“²²

Према томе произилази да је писање Г. Вуковића о мотивима пута в. Божа у Париз и његовој закулисној игри око кандидатуре недокументовано. Да ли је војвода Божо крије одласка у Париз сазнао нешто о наговјештајима за његову кандидатуру

¹⁷ Државни архив — Цетиње (ДАЦ) — Аустро-угарско посланство (АУП) 1897, ф. 52, № 86 А—Б, 20. XII (по н. к.) 1897. г. — протест књажевске владе против кандидатуре Божа Петровића. Аустроугарски министар резидент на Цетињу је својим извјештајем од 10. XI (по н. к.), 83 — Ц (ДАЦ — АУП 1897, ф. 52) обавијестио профа Голуховског да је у повјерењу дознао да постоје изгледи да ће се на Цетињу прихватити Бождова кандидатура. — У другом, доста опширном извјештају (концепт), писаном 20. XII (по н. к.) 1897. године, износи своје опсервације о том питању, до којих је дошао из разговора са војводом Гавром Вуковићем и својим колегама на Цетињу. Е. Кућински, изненађен саопштењем црногорског министра иностраних дјела о ставу књаза и његове владе према тој кандидатури, настоји да дозна праве разлоге због којих је она одбијена на Цетињу. Интересантни су и његове претпоставке у вези са тим. Пошто ово питање није дубље задирало у интересе Двојне монархије, то му је Кућински пришао без претходне политичке усмјерености.

¹⁸ Није нам позната таква личност. Претпостављамо да је то Р. Кенеди.

¹⁹ Губастов — Муравјову, извјештај од 30. XI 1897. године (ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II).

²⁰ Војвода Гавро Вуковић је, по извјештају Е. Кућинског, на неколико дана уочи божићних празника, позвао аустроугарског посланика са којим је повео разговор о Бождовој кандидатури. О садржини тог разговора Кућински је својим извјештајем (од 20. децембра по н. к.) обавијестио свог министра иностраних дјела, како је то већ речено.

²¹ ДАЦ — АУП 1897, ф. 52, № 86 А—Б.

²² Исто.

— тешко је утврдити. Није искључена могућност да му је К. Е. Арпиросуло, или неко другачи, ставио до знања да ће га препоручити својој влади за неко високо мјесто на међународном плану, ако то евентуално услове наступајући догађаји. Али, то за нас остаје само као могућност, а никако као сигурна чињеница, како је то војвода Гавро тврдио.

У Кенедијевом писму стоји следеће: „По молби Сир Едмонд Момзона наповорио сам Г. Божка да дође у амбасаду. У току разговора овај ми је јасно и категорички изјавио да се без дозволе Вашег Височанства, Шефа Породице, неће моћи ништа учинити“.²³

Губастов наводи одговор в. Божка предлагачу на могућност да му понуде гувернерски положај на Криту. „Г. Божко је одговорио да је он вјерни слуга овога књаза, чије заповијести једино извршава“.²⁴

То значи да је в. Божко том приликом оставио јасно до знања да пристанак на евентуални предлог за кандидатуру од стране велесила није његова ствар, већ искључиво питање његовог господара — књаза Николе. Да његов став није био закулисан видјеће се из одговора на питање да ли је војвода Божко благовремено упознао књаза Николу о разговору вођеном у Паризу. Губастов о томе каже следеће: „Вративши се овамо 21. новембра он је одмах Њ. Височанству саопштио тај разговор. Књаз ме је (Губастова — Б. Б.) истог дана, касно увече, позвао к себи и поворио ми о том пројекту т. Ганода“.²⁵

Дакле, навођењем изворних података утврдили смо да је војвода Божко тек у Паризу одређено и полувзанично упознат са постојећим пројектом о његовој кандидатури, мада није искључена могућност да је нешто о томе, незванично, још и раније начуо да је он ставио до знања амбасадорима велесила да је пристанак на могући предлог искључива ствар његовог суверена и да је по повратку из Париза обавијестио књаза Николу о садржини разговора који су с њим тамо вођени.

Нема сумње да је боравак војводе Божка у Паризу допринио томе да се велесиле сложе са руским предлогом о истицању његове кандидатуре за гувернера Крита.

Став велесила, Порте и Грчке према руском пројекту

Након успјеле дипломатске активности представника велесила у Паризу и прилог усвајања руске идеје за истицање предлога о кандидатури в. Божка, руском посланику у Цариграду предстојао је релативно лак посао. Имало је још да се ради на томе да амбасадори велесила прихвате руски предлог и потом

²³ ДМЦ — Н I 1897, 125.

²⁴ ДМЦ — ПР 6897, XLV (дио II), 30, XI 1897. г.

²⁵ Губастов — Муравјову, 30. XI 1897 — ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV II.

га, званично поднесен, усвоје на конференцији амбасадора велесила у Цариграду.

На прелиминарној сједници представника страних сила у Цариграду, одржаној око 20. новембра 1897. године,²⁶ руски предлог кандидата за гувернера привлачио је највећу пажњу тог дипломатског скупа. Русија је велесилама предложила три кандидата. По вијестима „Глас Црногорца“, било их је четири, и то: Маврогени-беј, Вахингтон, Каратеодоридес и војвода Божа Петровић.²⁷ Новосадска „Застава“ преноси вијести да је Русија предложила три своја кандидата.²⁸ Новосадски лист „Наше Доба“ доноси одређенију информацију о томе: „Лондон 20. XI — »Times« јавља из Цариграда да је руски посланик на јучерашњој конференцији предложио три кандидата за привременог гувернера на Криту: 2 Грка из добрих породица и 1 Црногорац, далеког сродника књажеве породице“²⁹ Дакле, два отоманска Грка — Маврогени-бег и Каратеодори ефендија и Црногорац — војвода Божа Петровић били су руски кандидати за гувернера Крита на сједници амбасадора велесила у Цариграду.

При разматрању руског предлога, представници велесила су одбили отоманске Грке као кандидате, а сложили се за војводу Божа Петровића. Француска, Италија и Енглеска подржале су овај предлог. Аустро-Угарска се неко вријеме уздржавала да се изјасни за њега, а није нам познато какав је био став Њемачке. Ево шта о овему томе каже енглески посланик на Цетињу: „Кад сам стигао у Лондон, дознао сам да је руски отправник послова у Цариграду формално предложио кандидатуру г. Божа, коју је Француска подржала, Италија је била сагласна, а лорд Salisbury није имао ништа против. Само се Аустрија устеже да се изјасни за предлог о Божу.“³⁰ Представници велесила, дајући своју сагласност на кандидатуру, свакако су претпостављали да је руски амбасадор поднио свој предлог са знањем књаза Николе. На ово нас упућује и један податак из истог писма Р. Кенедија књазу Николи („У Мини-

²⁶ Не можемо поуздано утврдити када је одржана сједница на којој је разматран руски предлог. По новосадској „Застави“ из 1897, број 182, то је било 18. XI 1897, али је то мало вјероватно. „Наше доба“ 1897, бр. 92, упућује на термин 19. XI 1897. године. Књаз је о томе званично обавијештеп од руског министра спољних послова 22. новембра 1897. г. И Губастов саопштава, у свом извјештају од 30. XI 1897. године, да је „Кор. биро“ донио 22. XI телеграмску вијест о испицању руског предлога, па је то могло бити 21. или 22. новембра те године.

²⁷ „Глас Црногорца“ 1897, 48.

²⁸ „Застава“ — орган Српске народне радикалне странке — Нови Сад, 1897, 182.

²⁹ „Наше доба“ — лист за политику, просвету и привреду — Нови Сад, 1897, 92.

³⁰ ДМЦ — Н I 1897, 125.

старству (Енглеске — Б. Б.) били су увјерени да Русија није учинила тај званични корак без знања Вашег Височанства“).³¹

Овим је кандидатура војводе Божа Петровића за гувернера Крита била фактички прихваћена од стране велесила.

Сљедећи корак био је да се велесиле сагласе с тим да се Божо Петровић именује за гувернера Крита. То је већ формалноправна страна овог питања. На конференцији амбасадора велесила у Цариграду, одржаној 26, односно 27. новембра 1897. године, представници велесила су се сложили да се руски кандидат Божо Петровић именује и постави за гувернера Крита. Послије утезања, Аустро-Угарска је дала пристанак на тај акт на састанку посланика велесила у Цариграду — 10. XII 1897. године.³²

Упоредо са разрјешавањем критских догађаја од стране европских велесила, султану је бивало све јасније да неће моћи задржати Крит под својим фактичким суверенитетом. Пропадала су и његова настојања да велесиле именују Португалоца за гувернера. У вријеме када се разматрао пројект о кандидатури в. Божа, помињало се и име принца Ђорђа као кандидата за гувернерски положај на Криту, што Турској никако није конвенирало. У таквим околностима Црногорац — војвода Божо Петровић, био је и за Порту најприхватљивија личност. У оваквој ситуацији, када се султан ипак морао мирити са аутономним истаусом Крита, пројектованим и гарантованим од велесила, истицање личности популарне и познате јавности из сусједне, мале и неутралне Црне Горе било је најприхватљивије за Турску. Тим више што су све велесиле биле сложне у томе, па није било ни мјеста, да се узалудно супроставља њиховом предлогу.

У документима који се односе на кандидатуру в. Божа, а који су нам били при руци, нема података о ставу Турске, јер је то у овом случају било питање од другостепеног значаја. Да је султан заузео негативан став, то би свакако нашло мјеста у бројним аргументима којима је књаз оперисао, само да би руском

³¹ Исто.

³² Све наше и стране новине донијеле су вијест о томе. Неке и Божову биографију, као београдске „Мале новине“, новосадско „Наше доба“ и друге. Интересатно је напоменути да је „Глас Црногорца“ о усвајању кандидатуре објавио само ову вијест: „Цариград, 10. дец. — Говори се, да је кандидатура војводе Божа Петровића за генералног гувернера Крита добила пристајање свих велесила.“ („Глас Црногорца“ 1897, 50). Међутим, М. Бакић је својим извјештајем од 26. новембра 1897. године благовремено обавијестио војводу Гавра Вуковића о овоме: „Г. Жадовски ми повјерљиво рече и ово: једну за вас пријатну новост: велесиле су изабрале г. Божа за гувернера Крита с платом од 120.000 фракака — ДМЦ Н I 1897, 117. М. Бакић није тада ни послушвао да је то за војводу Гавра и књаза Николу веома непријатна „новост“. М. Бакић је 27. XI 1897. године телеграмски извјестио Цетиње о резултату цариградске конференције амбасадора велесила: „Све силе су се сагласиле да се Божо именује за гувернера Крита“, ДАЦ — Министарство иностраних дјела (МИД) 1897, ф. 145, 1390.

цару доказао оправданост и неминовност своје несагласности с том кандидатуром.³³

Послије рчко-турског рата, поражена Грчка није више била у могућности да иоле активно утиче на развој збивања на Криту. Она је морала прихватити све солудије велесила у погледу Крита. У датим околностима, војвода Божко Петровић био је и за Грчку прихватљиво рјешење, у толико више што је црногорска жандармерија оставила повољан утисак својим службовањем на Криту. Аутономан статус Крита на челу са гувернером који неће бити из Турске једино је реално рјешење које су критски Турци и Грчка послије априла 1897. године могли очекивати. Именовањем војводе Божја за гувернера само би се утврдила загарантована широка аутономија и убрзао завршетак критске кризе која је доста коштала напаћене Крићане. — Да су ово објективни фактори који су могли утицати на позитивно расположење Грка да приме предложену кандидатуру, потврђује и једно мјесто у извјештају Кућинског („Питао сам га (Г. Вуковића — Б. Б.) да можда није Грчка заузела негативан став према њој (кандидатури — Б. Б.). Министар је ово негирао и додао, напротив, да се грчки конзул повољно изразио о овом избору“).³⁴ Чак и Гавро Вуковић наводи да је ова кандидатура наишла на веома повољан пријем код критских Грка: „Наименовање Војводе Божја за гувернера било је веома лијепо примљено на Криту...“³⁵ Ни сам књаз није у прилог аргументацији своје одлуке о одбијању кандидатуре ниједне у одговору, нити у писму руском цару, констатовао било какво недовољавање грчке јавности.

Дипломатски сукоб између руског и црногорског двора око Божове кандидатуре

И када је ово питање за европску дипломатију већ било готово свршен чин — искрсла је, у вези са његовим реализовањем неочекивана и непремостива препрека. Од савлађивања те препреке зависио је и исход кандидатуре в. Божја.

При истицању и разматрању овог предлога, као и приликом давања сагласности на номинацију војводе Божја за гувернера, није вођено довољно рачуна, како у дипломатским круговима Русије тако и осталих велесила, о благовременом тражењу и добијању књажеве сагласности у том погледу. А без ње се није

³³ У листу „Наше доба“, иначе блиском гледиштима књаза Николe, у рубрици „Новости с Цетиња“, донесен је упадљив податак у прилог изнесеног гледишта о ставу Порте према Божовој кандидатури „... поговара се да је султан црногорском заступнику Бакићу изјавио своје велико задовољство поводом овога (Божова — Б. Б.) избора“. „Наше доба“ 1897, 100.

³⁴ ДАЦ — АУП 1897, ф. 52 № 86 А — Б.

³⁵ Мемоари војводе Гавра Вуковића — Одломак из дипломатских односа с Русијом, 17.

могло. Чињеница је да се Русија и прије званичног истицања кандидатуре обратила књазу за пристанак, али је овај одбио да то учини. Због тога је крајем новембра 1897. године дошло до дипломатског дуела између руског двора и књаза Николе.

Конфликт је отпочео када се руски министар иностраних послова проф Муравјов, посредством руског министра резидента на Цетињу — Губастова, званично обратио књазу да да приста-нак на руски пројект кандидатуре. Од тада (22. XI) па до 9. XII 1897. године, према нама познатим документима о овој ствари, вођена је интензивна дипломатска преписка између Петрограда и Цетиња око изнуђивања пристанка, односно око осујећења кандидатуре.

Овај спор вођен је искључиво у дипломатским оквирима, у форми дипломатске преписке између два двора.³⁶ Он се није преносио на друга подручја политичких односа Црне Горе и Русије. Нит овог дипломатског клупка држали су књаз Никола, уз помоћ иницијатора Г. Вуковића, на једној страни, и проф Муравјов, у име своје владе, односно цара Николе II, на другој. Посредник у томе био је руски министар резидент на Цетињу — Губастов.

Како је вријеме пролазило, а обе стране остајале упорно при својим ставовима, то се обострано настојало да се пронађу и истакну што убједљивији и снажнији аргументи којим би се друга страна привољела на попуштање. Спор се формално завршио побједом књаза Николе. Русија је била принуђена да уважи књажеве опсервације. Књаз Никола је, користећи право вета, успио да осујети постављење војводе Божа Петровића за генералног гувернера Крита. Али је и Русија успјела да се њен нови кандидат, принц Борђе, именује за гувернера, односно за врховног комесара на Криту.

Могуће су неколике претпоставке у вези с питањем које се сад поставља. Можда је руска дипломатија дошла до убјеђења, или пак сумње, да се књаз неће сагласити са кандидатуром ако се од њега претходно буде тражио пристанак, чиме би се још у зачетку осујетио руски пројект. На овакав закључак упућује нас и књажев став јасно изложен у депеши коју је

³⁶ Кореспонденција је вођена на француском језику, у облику телеграма и писама. Познати су нам такви документи: пет телеграма (захтјева, односно одговора) грофа Муравјова, један Губастовљев телеграм и писмо цара Николе књазу Николи, два телеграмска одговора и један захтјев књаза Николе, његово писмо цару и услови под којима он пристаје на кандидатуру, Бакићева телеграмска вијест и један његов извјештај. Користили смо и ова документа: четири Губастовљева извјештаја, писмо Р. Кенеђија, два извјештаја Е. Кућинског и један извјештај аустроугарског конзула у Бару.

војвода Гавро, у вези са овим, својевремено упутио М. Бакићу у Цариград.³⁷ Тај телеграм гласи: „Евентуална кандидатура књаза Мирка, или ма којег другог Црногорца биће на штету тврдој одлуци књаза Николе да је не одобри. Саопштите ово руском амбасадору“.³⁸ Имајући ово у виду, иницијаторима руског пројекта могло је, по овој варијанти, једино преостати да своју идеју држе у тајношти од црногорског двора све док се не добије сагласност велесила, чиме би се књаз довео пред свршен чин. Није искључена ни могућност да се у припреми руског пројекта о кандидатури изгубио из вида књажев став о томе, изнесен у телеграму од 16. марта 1897. године.³⁹ По Е. Кућинском, и сâм књаз Никола је тако нешто претпостављао. Уосталом, позната је ствар да се велесиле нијесу много обазирале на интересе и ставове појединих држава, о чијој су судбини оне често одлучивале, без обзира на то о којим се питањима радило.

Тек пошто је осигурала пристанак велесила на њен предлог, Русија се тек тада обратила књазу за сагласност на корак који је она већ, углавном, била обавила. Да ли је и првије овога што дошло до ушљау књаза Николе о тој ствари — није нам познато. Званично, иако интерним дипломатским путем, преко телеграма грофа Муравјова, књаз Никола је тек 22. XI 1897. године упознат с идејом о кандидатури в. Божа. Муравјов обавјештава књаза о „иокрслој“ спонтаној идеји о кандидатури војводе Божа, а не да је идеја већ и прихваћена. У тексту телеграма заобиђен је и иницијатор идеје.⁴⁰ Књазу се ставља до знања да је тај предлог прихватио и сâм цар и да он рачуна на књажев пристанак.⁴¹ У прилог овој руској тези Муравјов указује и на улогу коју би војвода Божа одиграо у својству

³⁷ Још 20. фебруара 1897. године обратио се М. Бакић Г. Вуковићу телеграмом следеће садржине: „Дознао сам из поузданих извора да се покренуло питање о наименовању једног страног принца за гувернера на Криту. Ја сам мишљења да он (Нелидов — Б. Б.) ради за Књаза Мирка“ (ДАЦ — МИД 1897, ф. 44. 194).

³⁸ ДАЦ — МИД 1897, ф. 44, 288.

³⁹ У јулу 1897. године, умјесто Нелидова, дошао је Зиноввијев за руског посланика у Цариграду, па се могло десити да овај први није упознао свог сљедбеника са садржинном поменутог депеше. На овакву могућност упућује и Е. Кућински, у свом извјештају упућеном грофу Полуховском (ДАЦ — АУП 1897, ф. 52, 86 А — Б).

⁴⁰ „На једној сједници конференције у Цариграду иокрсла је идеја односне кандидатуре Божидара Петровића на положај генералног гувернера Крита“ (ДМЦ — Н I 1897. 113).

⁴¹ „Њ. В. Император прихватио је овај предлог са особитом симпатијом... Њ. В. Император убеђен је да ће Кнез Никола пристати на ову кандидатуру, и да ће, у случају одобрења од стране велесила, одмах наредити Божидару Петровићу да се прими високе мисије која му је повјерена“ (исто).

гувернера Крита, као и на шири значај кандидатуре за Црну Гору на плану међународне афирмације.⁴²

Цитирани дио текста Муравјовљевог телеграма представља инструмент дипломатске пресије на књаза, да му се предочи политичка опортуност саглашавања са кандидатуром, мада су интереси Црне Горе при том били дубоко потиснути у позадину.

Ипак, руски министар спољних послова није био посве сигуран да ће књаз лако изићи у сусрет овом предлогу. А Русији се журило ради предузимања даљих потребних корака у већ започетој акцији.⁴³

Обраћањем руског двора књазу Николи ради пристанка на кандидатуру војводе Божа Петровића, за црногорског владара је настао веома значајан пренутак. Та вијест га је свакако изненадила, узбудила и довела у деликатан положај.⁴⁴ Као суверен државе и глава кнежевске куће Петровића није одобрио да се његов рођак кандидује за гувернера на Криту.

По тумачењу Г. Вуковића, бечки „Кореспонденц биро“ тих дана⁴⁵ донио је неочекивану (за књаза) вијест да је руска влада предложила велесилама Божа Петровића као кандидата за гувернера на Криту. Књаз, очевидно непријатно изненађен, није могао одмах да се снађе у тој ствари. Његов министар иностра-

⁴² „Остварење свога предлога дало би прилику рођаку уваженог и поштованог Кнеза Николе да пацифицира једновјерно становништво острва Крита.

Истовремено ми омо мишљења да би позив Конференције, ако до њега дође, на Његово Височанство био доказ поштовања Европе сјајних способности црногорског народа. Ову околност Кнез Никола треба да прихвати са благодарношћу, јер ће она подигнути углед Црне Горе код хришћана Блиског Истока“ (исто).

⁴³ На ово указује и завршетак наведеног телеграма профа Муравјова: „Саопштите (обраћа се Губастову — Б. Б.) без одлагања садржину овог телеграма Књазу Николи. Ми с нестрпљењем очекујемо његов одговор да би смо могли, у случају одобрења кандидатуре, предузети потребне кораке“ (ДМЦ, Н I 1897, 113).

⁴⁴ Војвода Гавро Вуковић — мемоари, 13.

⁴⁵ Гавро Вуковић каже да је то био 12. новембар, „мало дана по повратку војводе Божа из Париза“. То није вјероватно, јер се војвода Божо, по излагању Губастова, вратио на Цетиње 21. новембра 1897. године. На истом мјесту Губастов наводи да је такву вијест донио „Кор. биро“ 22. новембра 1897. године. То је тачно, јер је исту вијест са истим датумом пренио и „Глас Црногорца“ 1897, 48.

них дјела одмах је иступио с мишљењем да се ова кандидатура мора неминуовно одбити.⁴⁶

Књаз је пажљиво саслушао предлог министра Вуковића, али се није изјашњавао — чекајући да се и кнегиња Милена упозна са насталом ситуацијом и да она каже своју ријеч о томе.⁴⁷ Вуковић је и пред кнегињом иступио са истом аргументацијом, па је она без обзира на наклоност коју је гајила према војводи Божу, прихватила његов став. Овим је ствар бар што се тиче књаза, била ријешена. „Тако је у самом почетку било ријешено, да се то наименовање пошто зашто осујети“.⁴⁸

Ми немамо никаквих могућности да провјеримо оправданост Вуковићевих мотива. Ова ствар, као и многе друге, рјешавана је у ужем дворском кругу и о томе није у двору остало ништа записано. Вуковићево објашњење о томе како је дошло до књажеве одлуке допунићемо поменутиим извјештајем ондашњег руског министра резидента на Цетињу, који се односи на наше питање. Упознаћемо се и са руским настојањима да се књаз приволи на сагласност с руским предлогом.

Истог дана када га је војвода Божа, по доласку на Цетиње, упознао са питањем пројекта о његовој кандидатури, 21. XI 1897. године, књаз је позвао у двор Губастова, упознао га са тим пројектом и ставио му до знања да ће одбити кандидатуру, ако до ње буде дошло. Том приликом рекао му је да „ниједном Петровићу“ неће „дозволити да буде насљедник Беровић-паше“.⁴⁹

На вијест бечког „Кор. бироа“ од 22. XI 1897. године о руском предлогу кандидатуре в. Божа, књаз је истог дана увече поново позвао Губастова у свој кабинет и указао му на то саопштење, сматрајући да је то алармантна вијест. Он је замолио Губастова да своју владу упозна о његовом ставу према томе питању. О разговорима, вођеним с књазом 21. и 22. новембра, Губастов је 22. XI телеграмом обавијестио свог министра иностраних дјела.

⁴⁶ Војвода Гавро о томе каже: „Прије него сам могао помислити, какво ће становиште Књаз узети према избору Божа Петровића изишао сам први са предлогом да се књаз енергично и неустрашиво мора одупријети томе, јер су разлози били на његовој страни, па ма нас колико стало у расположењу Русије према нама“. Као аргументе у прилог овом предлогу изнио је књазу следеће: кандидатура је потпуно неправилна, непријатељски је „уперена“ против Прчке, „опасна је“ по династију из више разлога“. Са јавноправног становишта као прилог таквој одлуци указао је књазу на ово: књаз, као „законити шеф“ династије, има право пресјеје на њене чланове (према томе, и на Божа Петровића), његово право „вета имало би неоспорно дјество „да и Руска Влада буде приморана устужнути натраг и Књажево повријеђено право задовољити“ (Наведено дјело, 13—14).

⁴⁷ Кнегиња Милина, чије је савјете књаз цијенио, консултована је од стране књаза при доношењу важнијих одлука, бар што се тиче саме династије (Мемоари Гавра Вуковића, 13).

⁴⁸ Исто, 13.

⁴⁹ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II — извјештај Губастова профу Муравјову, 30. XI 1897.

У јутро 23. новембра Губастов је добио први телеграм из Петрограда у вези са питањем кандидатуре, са чијом је садржином истог јутра књаз био упознат. При читању првих редака тог телеграма, каже Губастов, књаз је, дубоко замишљен, рекао: „Наравно, Господар Император може да располаже са мнош, с мојом породицом и са свим мојим поданицима и то према свом нахођењу, али ја лично остајем при већ реченој својој одлуци”.⁵⁰ Увече, истог дана, књаз је предао копију свог првог одговора на Муравјовљев телеграм од 22. XI 1897. године.

Док још није био одаслат књажев одговор у Петроград, Губастову су, 24. т. м., стигла два телеграма од грофа Муравјова, који су се односили на питање кандидатуре. Познат нам је садржај једног од њих.⁵¹ То је одговор на Губастовљев телеграм у вези с разговором од 21. и 22. који је овај водио с књазом о кандидатури. Муравјов у њему изражава увјерење да ће књаз измијенити своје мишљење о кандидатури „кад дозна да је то учињено по жељи Њ. Величанства”⁵² и да тако мисли и сам цар.⁵³ У телеграму се налаже Губастову да неизоставно скрене пажњу књазу на „неприлике које би наступиле кад се он у овом питању са нама не би сагласио”,⁵⁴ као и на то да би „опирање” књажево донијело само штету Црној Гори и смањило „велико повјерење које Њ. Височанство ужива у Русији, као и на свим другим странама”.⁵⁵

Упознат са овим, књаз је рекао Губастову: „Ја врло добро знам све шта Ви можете и шта треба да ми речете. Вјерујте, да сам ја већ то себи и сам говорио, а ипак понављам Вам: не, и не!”⁵⁶ Књаз му је том приликом прочитао подуго писмо, на нашем језику, написано војводи Божу. Оно нам није познато, али Губастов укратко наводи његову садржину. Он каже да се књаз у писму „најпохвалније изразио” о војводи Божу, износећи његове заслуге за Црну Гору и углед династије, али да се не саглашава са његовом кандидатуром, наводећи му своје разлоге за то. Књаз је убјеђивао Губастова у то „да му је савршено познато да ни Његово Величанство, нити царски кабинет никада не би ни помислили о слању војводе Божа на Крит и да је та кандидатура плод интрига против Његова Височанства, с циљем да га завади с Русијом.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ ДАЦ — Н I 1897, 114.

⁵² Исто.

⁵³ „Њ. Вел. Император не вјерује да ће Књаз Никола остати упоран што се личе његовог пристанка јер би на тај начин могао проузроковати тешкоће у погледу умирења на острву Криту, чији су становници православно и о чијој се судбини он брине“ (исто).

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II (Губастов—Муравјову), 30. XI 1897..

Ја сам убијеђен, рекао је књаз, да ако би имао срећу да сада видим Господара Императора и кад би му могао објаснити читаву ствар, Његово Величанство у потпуности би оправдало моју одлуку, не само као владара земље, већ и као шефа породице.⁵⁷

О овом разговору са књазом Губастов је саставио извјештај и телеграфски га послао истог дана, 24. XI 1897. године, у Петроград. Претходно је, тога дана, послат у Петроград и књажев званичан одговор на Муравјовљев телеграм од 22. XI 1897. године. Тиме је отпочео дипломатски сукоб између руског двора и књаза Николе око кандидатуре.

Књажеви „аргументи“

Књажев одговор који је, посредством Губастова, у његово име упутио војвода Гавро Вуковић министру спољних послова Русије гласи у цјелини:

„Идеја Цариградске конференције о кандидатури Божа Петровића за мјесто генералног гувернера Крита тим више је ласкава јер је била спонтана и ослобођена сваке сугестије са наше стране. Књаз Никола најпонижније изјављује своју дубоку захвалност Његовом Величанству Императору што је овај предлог примио са симпатијом. Он у томе види још један знак више његове милостиве бриге за све оно што се њега тиче. Али, устеже се да да свој пристанак на ову кандидатуру из следећих разлога:

Тешко му се растати са Божом, који је његова десна рука, што ће ту његов народ видјети повреду угледа кад би одобрио да његов рођак, који у овом моменту заузима највиши положај у Црногорској Влади, постане турски гувернер, наследник једног Беровић-паше, Црногорца тамног поријекла. Он неће да изложи реноме свога рођака у једном осинаку као што је Крит. Његово Височанство уздржава се, такође, из уважавања које дугује Краљевској породици Грчке, коју воли и дубоко поштује. Стога, цијенећи врлине свога рођака и његове способности, он је увјерен да би, с обзиром на расположења и утицаје који владају у тим крајевима, положај у коме би се, евентуално, његов рођак нашао, био несносан и не би било награде за њега у једној неодређеној ситуацији, пуној неизвјесности.

Узевши ово у обзир његово Височанство иако је искрено захвалан конференцији што је промислила на једног Црногорца, на једног од његових рођака и дала пристанак да влада Критом, од-

⁵⁷ Исто.

бија ту пријатну част, која је учињена Црној Гори и Његовој породици.”⁵⁸

За нашу тему најважнији је садржај другог дијела документа: разлози којима књаз мотивише своју одлуку.

Књазу се није било лако и једноставно одлучити да заузме адекватан став према руском тражењу у погледу кандидатуре једног његовог поданика на тако висок и одговоран положај. Његова је одлука морала бити објективно мотивисана са становишта политичких интереса Црне Горе.

Већ је речено да гувернера Крита није требало да одређује и поставља султан, већ велесиле, уз сагласност султана или без ње.⁵⁹ Значи, војвода Божо Петровић не би био турски гувернер, већ гувернер Крита, кога Русија као свог кандидата предлаже осталим силама, са чијом се кандидатуром оне саглашавају. Велесиле су биле одлучиле да се он изабере и именује као њихов мандатар за гувернера Крита. Аутономним статусом Крита, у чијем склопу су били прецизирани и прерогативи гувернера (односно високог комесара), ово острво постаје *de facto* самостално. Према томе, књажев аргументат о кандидатури војводе Божа као „турског гувернера”, узет као разлог његове неслагласности са руским предлогом, лишен је сваке основе.

Овим смо дијелом дали одговор и на питање: да ли би војвода Божо био насљедник Беровић-паше и да ли је оправдана књажева бојазан да ће Црногорци то негативно протумачити. Пошто војводу Божа не би именовао султан, већ велесиле, којих би он био опуномоћено лице, то он ни са формалне стране не би био насљедник Беровић-паше на положају „турског гувернера”. Георги Беровић-паша је већ 2. фебруара 1897. године коначно напустио Крит и одрекао се гувернерског положаја. Положај који се војводи нудио сам по себи не би бацио ни најмању сјенку на достојанство Црногорца и лик војводе Божа Петровића. Напро-

⁵⁸ МЦ — ПР 1897, ф. XLV (II), МЦ — Н I 1897, 141. — Војвода Гавру Вуковић у цитираним мемоарима (стр. 15) наводи садржину књажевог „протеста” против кандидатуре, односно „наименовања” војводе Божа Петровића за гувернера Крита. Он избор и именовање војводе Божа временски не одваја од испицања кандидатуре. Стога се овај протест не односи на први званични књажев одговор, који је упућен у Петроград, као што је већ речено, 24. XI 1897. године. Уосталом, ни тон писања, нити мотивација одлуке не могу бити адекватни форми и садржини првог књажевог одговора на текст руског телеграма од 22. XI 1897. године.

Ево основних мисли које, по Гавру, садржи тај књажев одговор:

— књажево достојанство је „до темеља увријеђено” тим што је постављена кандидатура једног члана његове породице без књажевог одобрења;

— књаз не може дати сагласност на руски предлог због тога што би тиме угрозио интересе „пријатељске прчке нације”;

— да се опозове наименовање В. Божа, а на његово мјесто да се нешто други именује.

⁵⁹ Грчки принц Борђе наименован је за гувернера Крита без султанове сагласности.

тив, то је за њега, могла бити само част, знак повјерења, доказ доброг гласа који то лице ужива у свијету. Интересантно је напоменути — уз ову књажеву тврдњу да је морао да води рачуна и о томе шта ће му народ рећи ако одобри да његов рођак постане „турски“ гувернер Крита — да се мишљења Црногораца није сјетио приликом своје понуде султану Абдулу Хамиду II да му овај узме сина — књаза Мирка — за свог ађутанта.⁶⁰ Уосталом, и да је, изнимно, повео рачуна о томе шта Црногорци мисле о кандидатури војводе Божу Петровића, то не би ишло у прилог његовом ставу и одлуци у том питању. Према томе, изложени књажеви мотиви на којима је засновао свој став „устезања“ да одобри кандидатуру в. Божу, нијесу објективни.

По завршетку грчко-турског рата (мај 1897. године) ситуација на Криту почела се осјетно смиривати. Престала је оружана борба, изузев рјеђих инцидената између устаника и мухамеданаца. Војни и полицијски органи велесила већ су били запосјели све важније пунктове и успоставили ред и мир на острву. Ради потпуног смирења на Криту, очекивало се само удаљавање турских трупа са острва и избор и наименовање гувернера. Неупоредиво је неизвјесније и опасније било послати 82 Црногорца на Крит да тамо у својству међународне жандармерије успостављају и одржавају ред и мир, и то на почетку највећег заплета критских догађаја. Књаз, дакле, није могао предвидјети да би каква „расположења и утицаји који владају у тим крајевима“ уопште могли имати каквог негативног дјелства на војводино држање, или му у ма ком погледу нашкодити. Са сигурношћу се може рећи да би провјерене политичке способности и морална својства војводе Божу били довољна гаранција за достојанство и успјешно обављање мисије коју су му велесиле биле повјериле.

Колико је одржива књажева мисао, као један од мотива његове одлуке, да „он неће да изложи реноме свога рођака у једном осинаку као што је Крит“?⁶¹ Одговор ћемо наћи у једном писму

⁶⁰ „Данас ме Султан примио. Султан обећао издати заповијест скадарском и скопском валији у смислу нашег тражења. именовати Књаза Мирка ађутантом и даривати књазу вапор“ — ДАЦ — МИД 1896, ф. 43, 923. — Три Бакићева извјештаја из Цариграда упућена Гавру Вуковићу указују на Бакићево настојање на Порти ради поспјешивања наименовања књаза Мирка за султановог ађутанта. „Драги Гавро, био сам код Изет-бега и све му изложио у смислу оне депеше, коју си примио с Цетиња онаг дана кад си одавде кренуо. Одмах је пошао да све Султану поднесе. Дођио ми је одговор, да је наредба дата Министру Марине да се вапорчић за Господара направи. За наименовање Њ. Св. Књаза Мирка Изет-бег рече, да Султан не може одговорити докле се не посаветује са својим Министрима“ (ДАЦ МИД 1896, ф. 43, 934 извјештај од 21. септембра 1896. године. — Својим извјештајима од 26. септембра и 16. октобра 1896. године (исто, 943, 1012) М. Бакић обавјештава Г. Вуковића о стању ствари у погледу акције предузете код султана. Но, како је султан знатно више обећавао него што је своја обећања испуњавао, то је пропала и ова акција око наименовања књаза Мирка за султановог ађутанта.

⁶¹ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV II.

књаза Николе, упућеном кћерци Стани Николајевној, у којему је он моли да се код руског цара заузме да овај прихвати кандидатуру књаза Мирка за кнеза Бугарске,⁶² и то онда када је Бугарска била поприште страних утицаја, а питање њеног пријестолоједна од најосјетљивијих тачака њене политичке историје. Стога ми не вјерујемо у оправданост тврдње да се књаз плашио реномеу војводе Божа у тадашњој ситуацији на Криту.

Међусобни дипломатски односи између Грчке и Црне Горе били су на нивоу конзулата, а не и рангу амбасада. Црна Гора и Грчка имале су заједничког непријатеља — Турке. Али ни у повољним приликама за заједничку акцију, па ни у другој половини XIX вијека, чак ни у критској кризи, није дошло до сарадње ради заједничке ослободилачке акције против Турака. У периоду заоштравања критске кризе, у званичним црногорским круговима се на грчке акције предузимане у то вријеме гледало са подозрењем, па и завишћу. На ово нас упућују и извјештаји М. Бакића из Цариграда, посебно они из фебруара 1897. године. Ово нас упућује на закључак да књаз, при заузимању става према кандидатури в. Божа, није имао објективних разлога да се руководи посебним обзирима према „вољеној и цијењеној” грчкој краљевској породици. Он се није тиме руководио ни при слању одреда црногорске жандармерије на Крит, мада је за то имао више разлога.

Кад је ријеч о кандидатури војводе Божа Петровића и објашњењу става књаза Николе према њој, неопходно је имати у виду још двије чињенице. Прво, ова кандидатура, што се тиче Црне Горе, није била, у датој ситуацији, сметња на путу борбе за коначно ослобођење Крита од Турске. Друго, Крићани су кандидатуру војводе Божа прихватили са симпатијама, а Грчка није

⁶² „Постођо, Ви ћете се изненадити кад од мене будете примили ове редове писма, Ви ћете се још више изненадити, ја сам сигуран кад будете прочитали садржај овог писма. У питању је Ваш брат Мирко, мој обожавани син.

...Немоћ Бугарске владе и тежак положај краља Фердинанда претпостављају да су изборени даћи садашњег бугарског књаза. Бугарска мора пристати Русији, или је неће бити. . . Али, Бугарска мора имати једног свог књаза. И ето у овоме питању ја видим за нашег књаза Мирка једну славну будућност, достојну имена којег носи, кад би био позван од стране Њ. В. руског Императора. . .

Велики значај био би у томе што би Русија имала на бугарском пријестолу једног владара у кога би она имала потпуно повјерење. Књаз Мирко кога је крстио покојни Император Александар III био би достојан син његовог узвишеног, духовног оца.

Сад настаје питање шта би требало урадити па да ова идеја добије један повољни исход? Поднијети питање на одобрење Њ. Величанству Императору. . . са нестрпљењем очекујем резултат Вашег посредовања“. — Из писма (копија књаза Николе, упућеног „Постођо Стани Николајевној Великој Књегини од Лентенберга — Петроград“ од 22. VIII 1895. год. (Историјски институт СР ЦГ — Титоград, ф. 57, 679).

изразила негодовање према њој. Зато књаз није имао разлога да се плаши евентуалних последица по развој црногорско-грчких односа.

Дакле, мотиви књажеве одлуке у односу на кандидатуру војводе Божа Петровића, изнесени у телеграму од 23. XI 1897. године, као директан одговор на тражење министра иностраних дјела Русије од 22. XI 1897. године — неodrживи су.

Дипломатски притисак руске владе на књаза да се сагласи са одлуком цариградске конференције

Дипломатски сукоб у вези с кандидатуром почео је одговором књаза Николе на телеграм грофа Муравјова од 22. XI 1897. године. Упознајући књаза са идејом о истицању кандидатуре в. Божа, руска влада је очекивала позитиван одговор који је у вези с овим тражила од њега. Књаз је одбио да то учини, надајући се да ће мотивација његове одлуке наићи на разумијевање на руском двору, те да ће Русија опозвати свој предлог.

Чим је књаз одбио да то учини, руски министар иностраних послова предузео је даље кораке у циљу да књаз Никола пристане на руски предлог. У том смислу је већ 25. новембра т. г. послао два телеграма Губастову. У једном телеграму⁶³ Муравјов налаже Губастову да употреби „све силе“ да изнуди књажев пристанак, у противном да га хитно обавијести и чека инструкције које ће му бити послане из Петрограда. Други телеграм⁶⁴ садржи директан одговор руске владе на мотивацију књажевог става, изнесеног у његовом одговору од 24. XI 1897. године.

У овом друпом телеграму изражава се увјерење руске владе да ће књазу бити веома лако да свом народу објасни да војвода Божо Петровић не може бити никако турски гувернер и наследник Беровић-паше. Ово посебно стога што је војвода Божо опуномоћеник „читаве Европе“, која је узела Крит под заштиту, па би он као такав њиме и управљао. Такође није било разлога да се књаз плаши за успјех мисије која се повјерава војводи Божу, јер уколико она, евентуално, не би била успјешно обављена, руски цар не би ускратио своју благонаклоност књазу, па ни у погледу понуде некоег високог положаја „на православном Истоку“, само ако се за то укаже zgodна прилика. У погледу књажевог аргумента да не може одобрити кандидатуру и због бојазни да се не помуте „добри и срдачни односи са краљевском грчком по-

⁶³ ДМЦ — Н I 1897, 115.

⁶⁴ Исто, 116.

⁶⁵ Исто.

родицом”,⁶⁵ књазу је одговорено следеће: „Његово Величанство Император везан је још чвршћим спонама пријатељства са том истом породицом, а просудио је могућност одобрења кандидатуре.”⁶⁶

Као и у претходним телеграмима, и овдје се инсистира да Губастов неизоставно упозна књаза са тим да је руски предлог посљедица жеље руског цара и да он „просуђује да не може бити боље и значајније прилике за истицање престижа књаза Николе и његове породице, као и веће услуге за добро народа Црне Горе”.⁶⁷ Телеграм се завршава напоменом да питање кандидатуре није услиједило као посљедица „злонамјерних сплеткарења”.

Овим телеграмом руска влада је настојала да подупре свој захтјев на црногорском двору. Пошло се, опет, са истицањем најјачег, најосјетљивијег аргумента — жеља руског цара да се војвода Божко кандидује за гувернера Крита и његово увјерење да ће од тога имати велику корист књаз и његова земља. Сматрало се да се књаз, ипак, на крају, неће супротставити израженој жељи руског суверена.

Упознавши се са текстом телеграма, књаз је био збуњен од изненађења што му руска влада није уважила аргументе на којима је засновао свој став, и забринут истицањем царевог мишљења о том питању. Његова мисао у овом погледу усредредила се на једно: шта даље предузети, са каквим новим аргументима иступити, како их поставити да их руски цар уважи. Одлучио се на нову варијанту. Губастову је рекао да постоје дубоки „највјеродостојнији” разлози због којих се он не може сагласити са кандидатуром, али да су они „интимног и породичног карактера”, те их не може никоме, осим руском цару, повјерити. Књаз је предао Губастову свој одговор на Муравјовљево депешу од 25. новембра, да га овај прослиједи у Петроград, што је и учињено.⁶⁸ Одговор садржи енергичан протест на поновљено и „заповједнично” инсистирање руског министра иностраних дјела за књажев пристанак на кандидатуру, као и незадовољство због тога што руски двор не уважава мотивацију његове одлуке. Књаз моли да руски цар дозволи да он или књаз Данило дођу у Петроград. Уколико буде удостојен да са саслуша руски цар, обећава да ће прихватити одлуку коју император последије тога изрекче. Губастов, упознавши се са овим, ставио је књазу на знање да сматра да му такву молбу руски цар неће уважити. На следећу његову примједбу да размисли о свим обостраним посљедицама своје упорности, књаз је одговорио „О, не плашите се, молим, за мене! Увјеравам Вас, да ћете ми Ви, сами, својевремено рећи: Ваше Висо-

⁶⁵ Исто.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Губастов — Муравјову, 26. XI 1897. године (ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV II).

чанство, Ви сте потпуно били у праву што нијесте дали сагласност на Божову кандидатуру.”⁶⁹

Овај књажев одговор хладно је примљен на руском двору; књажева молба за долазак у Петроград одбијена је. Руски цар је предложио књазу да му лично у писму изложи „интимне” разлоге. То је била садржина телеграма грофа Муравјова од 27. XI. 1897. године, с којом је Губастов упознао књаза.

На руском двору већ се почело озбиљно сумњати у повољан исход дипломатске преписке између Петрограда и Цетиња у вези с овим питањем. Зато се покушало са посљедњим, али најјачим и најосјетљивијим средством: руски цар Никола II обратио се лично писмом књазу.⁷⁰

Цар своје писмо почиње тиме да је он у току што се тиче кандидатуре Божа Петровића за гувернера Крита и да је констатовао да она ужива симпатије свих сила. Даље истиче да не постоји ни једне друге кандидатуре која не би наишла „на противљење оне силе изнад Трста или неке друге велесиле”.⁷¹ Стога књазу упућује „топао апел”, молећи га, уколико му то одговара личним интересима и интересима његовог „храброг кнежевства”, да својим пристанком на кандидатуру „помогне Европи и учини велику услугу ствари мира”.⁷² Писмо се завршава изражавањем наде да ће књаз донијети одлуку „која одговара жељи коју сам ти изразио”.⁷³

Нова варијанта књажеве упорности

Послије царева писма књаз није могао остати категоричан у одбијању кандидатуре војводе Божа. Посве одбацити цареву молбу било би тактички погрешан дипломатски потез, који би могао донијети нежељене посљедице за међународни положај Црне Горе и њеног владара. Ако би његовој земљи Русија окренула леђа, погоршао би се њен економски, а и политички положај. И реноме који је књаз уживао у европској јавности знално би опао. Зато је одлучио да дјелимично измијени своју тактику — боље је формално попустити у погледу кандидатуре, а ипак је онемогућити. И Губастов је оцијенио да је измјена књажеве тактике само његов дипломатски потез, срачунат опет на то да на други начин осујети постављење Б. Петровића за гувернера Крита.

Књаз је, прво, војводи Божу Петровићу поставио услове под којим би, у крајњој линији, пристао да се он кандидује за гувернера Крита, а друго, лично је написао писмо цару Николи II, у

⁶⁹ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II — Губастов — Муравјову, 30. XI 1897. године.

⁷⁰ ДМЦ — Н I 1897, 142.

⁷¹ Исто.

⁷² Исто.

⁷³ Исто.

којем му на сентименталан начин „искрено“ повјерава интимне разлоге због којих се не може одлучити да добровољно пристане на кандидатуру.

О каквим се књажевим условима радило? Због њихове интересности, а нарочито ради тога да би се видјело колико је књаз ишао далеко у „уступцима“, у ствари у настојању да на сваки начин онемогући именовање војводе Божа за гувернера Крита, навешћемо те услове у цјелини.

1⁰

„Услови под којима би се у крајном случају примила кандидатура Божова на Гувернерство Крита

Божо се одриче на сва времена за себе и за своје наследнике права наследства

књажевној достоинства које би му припадало у Црној Гори по степену сродства са владавцем и реду наследства.

2⁰ Име „Петровић Његош“ замјенује с’ именом „Драговић“ за себе и своје наследници.

3⁰ Дваја пренаведене тачке важе за брата му или синовца и за све што од Драга производе кои би се с’ ним или за ним изселили.

4⁰ Прб фамилијарни замјенује он и сви с’ другим.

5⁰ Без особите дозволе књаза Црногорскога долазак и пребивање свакој Црногорца на Острову биће забрањен.

6⁰ У случају, не дај Боже несреће или недаће, а без повреде части његовом кривицом, Божо би се мога вратити у сва права, достојинства и дужности које сад ужива у Црној Гори.

7⁰ Почем је његова кандидатура посредовањем рускијем изтакнута, а без претходној знана и споразумиња данас, владајућег Господара Књаза Црногорскоу, Шефа фамилије Петровић — Његош, ови услови бит’ ће зајамчени Н. В. Царом Николајем II кои је благогодно и милостиво кандидатуру Божову за Критској Гувернатора одобрио.

Цетиње

Никола’⁷⁴

Књаз Никола је од свог рођака тражио да ове услове прихвати, а руски цар да их зајемчи, па ће тек онда дати свој пристанак на његову кандидатуру за гувернера Крита! О томе како је текао разговор између књаза и војводе Божа у вези с овим укратко нас обавјештава цитирани извјештај Губастова, упућен грофу Муравјову, од 30. XI 1897. године.⁷⁵ Књаз је 28. XI 1897. године, изгледа,⁷⁶ позвао војводу Божа и његовог брата Шака у

⁷⁴ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II.

⁷⁵ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II.

⁷⁶ Судећи по опису и редоследу излагања Губастова о овој ствари, то се десило 28. или 29. новембра 1897. године.

свој кабинет и у присуству руског посланика повео са Божом разговор о његовој кандидатури. Књаз му је изложио суштину досадашњих преговора око тог питања, саопштивши му и садржину своје депеше од 16. марта 1897. године, подвлачећи да је још тада узознао руског амбасадора у Цариграду о својој чврстој одлуци да не одобри било ком од своје родбине кандидатуру за гувернера Крита. Затим му је саопштио своје услове. Војвода Божо је ишао толико далеко у својој попустљивости да је прихватио све тачке услова, сем, разумије се, друге, која се односи на замјену презимена. „Мени је предложено било мјесто Критског Генералног Гувернера, казао је Г. Божо, као Петровићу и ја не желим да се тамо појавим под другим именом. Не могу пристати да тражим промјену имена у Драговић, зато што већ 48 година ја носим презиме Петровић које ми припада по праву рођења”.⁷⁷ Узалудно је в. Божо убјеђивао књаз да је безразложно тражити од њега преименовање у Драговић, јер је овај изјавио да не може мијењати своје услове. Предао их је Губастову и замолио га да их достави у Петроград, што је овај и учинио.

У Петрограду су одмах учили шта књаз намјерава постављењем оваквих услова војводи Божу Петровићу. У вези са овим Муравјов је 30. XI упутио Губастову телеграм ове садржине: „Послије проучавања услова постављених од стране Његовог Височанства Божидару, Његово Величанство је нашао чудноватим захтјев за промјену имена. Он ту види тако прикривену намјеру, којом би Божидара приморао да се одрекне кандидатуре. Овај поступак Књаз Николе противрјечан је већ изјављеној жељи да ће безусловно испунити вољу Њ. Величанства. Ако Књаз Никола и даље остаје непоколебљив, Ваше присуство на Цетињу постаје некорисним”.⁷⁸

Књажева мотивација као правдање пред царем

У Петрограду се након овога рачунало да је већ пропала ствар око кандидатуре војводе Божка Петровића. Зато се тамо мислило да је писмо књаз Николе руском цару било сувишно.⁷⁹ Али 30. XI 1897. године књаз је већ био написао своје писмо и предао га Губастову, који га је 1. децембра исте године упутио у Петроград.

То писмо⁸⁰ садржи књажеве примједбе на кандидатуру војводе Божка Петровића за генералног гувернера Крита. Он повјерљиво износи цару своје личне мотиве породичне природе, као разлоге због којих не може да прихвати кандидатуру свог рођака. То су: готово деструктивна дјелатност „руске мисије” на Це-

⁷⁷ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II.

⁷⁸ ДМЦ — Н I 1897, 121.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II; ДМЦ — Никола I 1897, 122, књаз Никола I цару Николи II Цетиње, 30. XI 1897. г. (препис).

тињу, роварење и дворске интриге „руске партије” на Цетињу против црногорског књаза и злокобна ћуд жене војводе Божа Петровића, русофилке, чије би интриге и славољубље довеле у питање успјех мисије њеног мужа и реноме куће Петровића у свјетској јавности. Књаз је индигниран и на начин на који је било предложено кандидовање в. Божа, за које каже да није дошло као посљедица жеље руског цара, нити руског министра иностраних дјела, већ као посљедица „перфидног искоришћавања” њихових „добрих осјећања” према њему.

За руску легацију (мисију) на Цетињу књаз каже да она већ више од 12 година⁸¹ ради „да учини раздор у мојој породици и да тако наруши мир земље, која је, као и она, одана Русији”.⁸² Књаз истиче да је узрок оваквом стању руске легације његово убуђење да је „неограничени принцип владавине снага словенске расе, и да је, благодарећи њему, она постигла, под покровитељством Вашег Величанства, моћан престиж, који она данас ужива у свијету и што ја нијесам могао бити индиферентан према ширењу модерног либерализма, овдје, у средини једног још патријархалног режима”.⁸³

Међутим, војвода Гавро Вуковић негира књажеву тврдњу да су ови политички елементи условили затегнутост у односима између руског посланства на Цетињу и црногорског књаза.⁸⁴ Нема

⁸¹ Од доласка К. Е. Аргиропула, поријеклом Грка, за руског посланика на Цетињу — 1884. године до 1897. године.

⁸² ДМЦ — ПР 1897. ф. XLV, II — књаз Никола I цару Николи II, 30. XI 1897.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Он о томе каже:

„На посланике руске при његовом двору Књаз је гледао са неке висине, од кад су његове кћери ишле у Царски двор 1889. године, јер је могао сваку своју жељу преко њих лично Цару доставити. . .

Колико под смо били, по осјећајима и дужностима привржени Русији, ипак било је личних зајевница, малих сукоба, нетактичности према руским посланицима, које су стварале извјесне непријатности. . .

Поред ових начелних мимоилажења са руским заступницима било је и других анимозитета, који су долазили из двора. Двор је игнорисао руске посланике из самопоуздања и блискости с царским двором. Код нас је вазда била прва ствар да се утаћа Двору и да се овак повија по вјетрићима који су отуда дували, не обазирјући се на то да ли је то штетно и за сами Двор. Поједини чланови Двора шиканирањем руских посланика, без икакве потребе, чинили су себе немогућим у Петрограду, не само код дипломатије него и код Царског двора (Наведено дјело, 8—9).

Не упуштајући се дубље у анализу овог питања, јер то није од посебног и непосредног значаја за нашу тему, ми сматрамо да нам ове Вуковићеве ријечи говоре довољно одређено о томе због чега је долазило до таквих односа између руског посланства и књаза Николе, па и чланова црногорског двора. Погријешили би сви ако не би указали и на то да неки чланови руске легације на Цетињу својим држањем нијесу и сами изазивали, односно подгријавали овакву атмосферу. Но, ови односи нијесу били такви какве их је књаз представио; они такви нијесу ни могли бити. Исто тако, чланови руског посланства нијесу играли такву улогу у Црној Гори, нити су је могли одијрати, како је то књаз представио у овом писму цару.

основа ни за вјеровање у могућности дјелатности руског посланства против аутократије (у Црној Гори), а да то толерише књаз — неограничени господар у земљи, који ужива повјерење и реноме на самом руском двору, с којим је стојао у родбинским везама.

Очигледно, књаз је тенденциозно представио улогу руске мисије на Цетињу, као и узроке због којих је дошло до њеног „непријатељског и неприродног држања” према њему. Ово је учинио због тога да би цар стекао утисак да је руско посланство на Цетињу кривац за стварање „затегнуте ситуације између књаза и особља легације”.⁸⁵ Такође, оно је представљено као виновник за формирање „руске партије” у кругу неких чланова „фамилије Петровић. А та „руська партија”, односно њен лидер, основна је сметња, како књаз каже, његовој сагласности са кандидатуром војводе Божка Петровића.

О каквој се „руској партији” радило у Црној Гори и шта о њој каже књаз Никола у свом писму руском цару?

Чланови руске легације, према књажевом мишљењу, радећи на црногорском двору да створе, „бесмислене и злочиначке интриге”,⁸⁶ настојали су да у кругу шире породице Петровић створе своје присталице. „Извјесни женски чланови моје породице бијаху прве жртве, које су постале агенти и помоћнице смишљеног похода против њиховог Шефа, којему дуговаху ове. Жена мојега рођака и ађутанта Блажа Петровића, брата Божова, прва је подлегла, заузевши — потпомогнута — бесмислено и изазивачко држање”.⁸⁷ Књаз даље истиче да је та жена, први присталица „интригашких” акција чланова руске легације, наговорила свога мужа да напусти Црну Гору и свога књаза, те да пође „да тражи мир, бољи начин живота и поштовање добрих обичаја у земљи Милана Обреновића”.⁸⁸ Књаз даље каже да је овај примјер био само увод у „породичну драму”, чије су посљедице тако велике да он због њих не може да удовољи, на своју жалост, жељи рускога цара. О чему се овдје радило? „Г-ђа Ђуше, жена Божова — жена непотпуног образовања, амбициозна и гордог карактера радила је заједно са руским представницима и успјела да споразумно са њима формира, будиречено, „руську партију””.⁸⁹ А ко су припадници те „партије”? По књазу Николи, то су све саме жене, и то „диз наше дјевојачке школе које су исту напустиле да би се што прије поудале, напула цивилизоване... потпомогнуте једним руским публицистом...”.⁹⁰

Каква је била дјелатност те „женске партије” у Црној Гори? „Ова руска партија радила је, шапутала и подстицала на мржњу

⁸⁵ ДМЦ — Н I 1897, 122.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

и неред... Моја два старија сина осуђивала је као незаконике, антисловене и аустрофиле...⁹¹ Зар је било могуће да се на црногорском двору формира „руска партија“, антикњажевска, састављена све од самих жена, а прилично опасна за књаза по својој интригашкој чак и разбијачкој антидржавној дјелатности? Ствар постаје утолико чуднија што је то књаз видио и трпιο, надајући се „да ће само по себи доћи на прави пут“.⁹² Овим је књаз желлио да цареву пажњу одведе са кандидатуре војводе Божа Петровића. Ми не налазимо за потребно да питању „руске партије“ и њене повезаности са кандидатуром војводе Божа Петровића треба у овом раду поклонити више пажње него што је то учињено. Као најважније, бар по књажевом писму, остаје да размотримо мјесто Ђуше Петровић у мотивацији књажевог става према кандидатури в. Божа. Њен јак и штетан утицај на овог мужа за књаза је главни разлог због којег се он не може сагласити с тим да в. Божу допусти управу на Криту. Књаз сматра да је Ђуше дубоко прожета мржњом према њему, настојећи да охлади односе између њега и војводе Божа. Она је то чинила, по књажевом мишљењу, убјеђивањем свога мужа да је он од књаза заповиштен и мање цијењен него што то по својој способности и улози заслужује. Предочавала му је и то да је књаз љубоморан на његову „личну супериорност и да се због тога у своје вријеме противио Божовој кандидатури на Бугарски пријесто“.⁹³ Да ли је стварно био овакав став књаза Николе према војводи Божу Петровићу — видјећемо када будемо разматрали прве разлоге књажеве одлуке о кандидатури. Књаза је у свему овоме забрињавало и љутило то што је Ђуше била убијеђена да ће постати „готово владарка свих, против воље Књаза, Шефа породице и Земље“.⁹⁴

О војводи Божу књаз и овом приликом говори најложалније. За њега каже да га „служи са љубављу, усрдношћу и самопријегором као што је увијек радио“.⁹⁵ Овим књаз обара своју тврдњу да је војвода Божа под јаким и штетним утицајем своје жене, која мрзи књаза и сплеткари против њега, а која је и глава „руске партије“ — антикњажевски расположене. Књаз наставља: „Не сумњам ни најмање у то да не би он (в. Божа — Б. Б.)

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

⁹³ ДМЦ — Н I 1897, 122. — Питање бугарског пријестолa, односно постављења од стране заинтересованих сила „законитог“ лица за кнеза Бугарске, било је мање-више једино од најактуелнијих дипломатских питања у источној политици велесила. У вријеме од 1886. до 1895. године међу кандидатима помињало се и име војводе Божа Петровића (ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II) — књажево писмо руском цару од 30. XI 1897. године; Алманах — шематизам Зетске Бановине, Сарајево, 1931, 216). Кажав је био књажев став према евентуалној Божовој кандидатури, није нам познато, али по свему судећи мислимо да му она није била по вољи.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Исто.

обавио часно и досљедно своју мисију, само кад би био слободан и поштеђен несрећног утицаја своје жене”.⁹⁶ Под утицајем Божове жене, вели књаз, налазили су се и сви чланови породице његове браће, којих је заједно са Божовом породицом било 26 чланова. „Стога ја не смијем ни помислити да дам свој пристанак на то да пустим Божа у друштву тако мало препорученом, у земљи гдје не видим довољно гаранције да се тамо одржи, као ни да се недирнут очува скромни реноме наше куће у тим крајевима”.⁹⁷ Због тога је, каже књаз, и предложио свом рођаку да узме име свог оца — Драговић, умјесто Петровић. Из овога јасно произилази, наравно по књажевим ријечима, да је у настојањима да војвода Божо Петровић заузме понуђени му положај — једина сметња пакост и сплеткарење његове супруге прожете мржњом према књазу, која би осујетила успјех Божове мисије на Криту. Окрњила његов реноме и углед Црне Горе. То потврђује и овај књажев закључак на крају писма: „да је Божо сам, заклињем Вам се Богом, Господару, био би већ на путу за Петроград како би тамо примио Ваше инструкције прије одласка на Крит”.⁹⁸

Војвода Божо је, по налогу свог господара успјешно извршио многе мисије у иностранству. То му нико и не оспорава. Међутим, никада се није осјетио негативан утицај његове супруге на његову дипломатско-политичку активност, које је он обављао баш у име свога књаза. Војводи Божи Петровићу су биле повјераване највише функције у црногорској влади, које је он беспријекорно обављао. То му је и књаз признао. Ни ту се није осјетио никакав штетан утицај његове супруге.

Он је био одан књазу Николи и није, да је познато, никад и ничим учинио нешто, што би ишло на штету његовог господара. И то му је књаз признао. Војвода Божо Петровић и његови сљедбеници били би, на основу књажевих услова за пристанак на кандидатуру, одвојени од Црне Горе, готово заточени на туђем острву. Према томе, војводина супруга била би лишена непосредне сарадње са руском мисијом на Цетињу, као и са преосталим члановима тамошње „руске партије”. С друге стране, њој би свакако било стало до тога да успије мисија њеног мужа на Криту. Стога се да претпоставити да би настојала да он што успјешније изврши своју дужност, што би још више уздигло и њен реноме, као „амбициозне владарке”.

Према томе, може се рећи да је случај Ђуше Петровић, главни мотив књажеве одлуке да не одобри одлазак војводе Божа на Крит, неуспио књажев покушај да се пред руским царем оправда за своју упорност у вези с овим питањем. Ово је требало да му послужи и као оправдање за захтјев да в. Божо промијени своје презиме. То му је уливало сигурност да ће Божо одбити ове

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто.

услове, чиме ће књаз остварити два циља — тактички одбити кандидатуру, а истовремено наћи оправдање пред руским царем.

Упознавши се са садржином књажевог писма, руски двор је дошао до закључка да је беспредметно даље инсистирати на књажевом пристанку да одобри кандидатуру и да је сувишна даља преписка са књазом о томе. Спор се завршио царевим одговором⁹⁹ да руски двор уважава књажеву одлуку о кандидатури.

Услед упорности књаза Николе, није дошло до постављења војводе Божа Петровића за генералног гувернера Крита. Тиме је обеснажен руски предлог о његовој кандидатури и онемогућена одлука велесила о његовом именовању за гувернера.

Политичка опортуност књажеве одлуке

Положај генералног гувернера Крита било је високо и одговорно мјесто од међународног значаја. Гувернер би, као мандатар велесила, управљао Критом у оквиру његовог аутономног статуса, пројектованог и потврђеног од стране велесила — мандатора, односно заштитница Крита. Предвиђено је било да гувернер Крита буде привремено именован за годину дана, с тим што би му се мандат продужио за пет сљедећих година, а потом је могао бити продужен за још толико времена, уколико се томе не би успротивиле најмање двије велесиле.¹⁰⁰

Да ли је за Црну Гору и црногорског књаза био прихватљив овај предлог? Да ли би у случају његовог прихватања то имало штетних последица на плану прчко-црногорских односа, тј. да ли би потврдна књажева одлука изазвала нерасположење прчке јавности према Црној Гори и њеном владару?

Критски Прци подигли су оружани устанак са циљем да се ослободе од Турске. Али, државноправни, односно међународноправни положај Крита није зависио од исхода устаничке борбе, њити од стране побјеђене Прчке, већ искључиво од става и одлука велесила. Према томе, Крит као аутономна цјелина, нарав-

⁹⁹ „Његово Величанство Император наређује Вам да лично ставите до знања Кнезу Николи, као одговор на његово писмо, да је кандидатура војводе Божа Петровића била одобрена од стране Његовог Величанства искључиво за то да се Кнез утјеши са одлуком у погледу критског питања и да се даде дозвољна прилика Кнезу Николи да њеним прихватањем учини једну велику услугу православљу на Истоку.

Међутим, сматрајући да је Кнез Никола једини судија у погледу Његових интереса и интереса његове Породице, Његово Величанство изволио је узети у обзир аргументе Његовог Височанства против кандидатуре Г. Божа.

Разумије се да сада не постоји ни најмањи траг неке злонамјерне махинације уперене било против Његовог Височанства или против Његове породице“.

Муравјов — Губастову, телеграм од 9. XII 1897. године (ДМЦ — Н I 1897, 128).

„Српски глас“ — орган Народне странке — Задар 1897, 50.

но ван прчке државе, била је fait accompli, створена вољом велесила, мимо претензија других народа и држава.¹⁰¹ При оваквом чињеничном стању, књаз је без бојазни од евентуалне замјерке прчке јавности могао одобрити кандидатуру војводе Божа за гувернера Крита.

При разматрању овог питања мора се узети у обзир још један моменат. Ратом намучени Крићани (Прци) били су за што скорију реализацију критске аутономије. И то што су Крићани са задовољством примили глас о кандидатури Божа Петровића било је само разлог више за доношење одлуке држачије од оне коју је књаз одабрао. Чињеница да је он као кандидат био једини прихваћен од свих, требало је да књазу послужи као снажан аргумент у његовој ријешености не да одбије, већ да прихвати Божову кандидатуру. С обзиром на услове које је кандидат испуњавао за ту дужност, као и на расположење прчке јавности, кандидатура је била потпуно прихватљива за Црну Гору и њеног владара.

Црна Гора и ове балканске државе биле су изненађене избијањем и развојем критске кризе, мада овака из посебних разлога. Бугарска, Србија и Црна Гора биле су јединствене у бојазни од престижа Грчке, баш у односу на њене аспирације према Криту. То потврђују и Бакићеви извјештаји из Цариграда у периоду критске кризе,¹⁰² као и извјештаји Е. Кућинског упућивани профу Полуховском у Беч.¹⁰³ Балканске државе тежиле су да извуку извјесне политичке или друге концесије из ситуације у балканској Турској, настале избијањем и развојем критских догађаја. За ово се, кандидатуром војводе Божа Петровића, Црној Гори пружала веома повољна прилика, али она није искоришћена. Она је могла само допринијети порасту међународног угледа земље и престижу њеног владара. То би и црногорскога књаза довело корак ближе европској дипломатији и политици. У овом случају књаз је ту повољну прилику пренебрегао.¹⁰⁴ Учинио је супротно очекивању међународне јавности, посебно Русије, чијем се предлогу супроставио чак и по цијену довођења своје земље у неугодан положај — ако би јој због његове упорности руски цар ускратио наклоност и помоћ.

¹⁰¹ Ево што о томе каже Др Илија Радосавовић: „Али одвајање Крита као аутономије била је готова чињеница, коју су велике силе створиле независно од воље других, па је политички опортунизам захтијевао од књаза да држачије поступи, да донесе трезвенију одлуку која би у оним приликама користила углед Црне Горе и њене династије“ (наведено дјело, 97).

¹⁰² ДАЦ — МИД 1897, ф. 44 и 45.

¹⁰³ ДАЦ — АУП 1897, ф. 52, № 16 А—Ц и 19 А—Ц.

¹⁰⁴ Гледано у перспективи, успјешно извршавање дужности повјерене књажевом рођаку могло би му пружити још повољнију прилику за пораст његовог ауторитета у свјетској јавности, што би ишло само у прилог јачању међународних позиција Црне Горе, у прилог већем угледу њеног владара. И ово је требало да буде снажан разлог да књаз дозволи војводи Божу да се прихвати положаја на Криту.

Стварни мотиви књажеве несагласности

Шта је то што је књаза Николу неопозиво приморавало да по сваку цијену одбије кандидатуру војводе Божа Петровића, без обзира на ове објективне околности које су тражиле дружчију одлуку? Да ли је о томе било каквог наговјештаја у ондашњим политичким листовима и извјештајима страних посланика на Цетињу?

О књажевој одлуци у погледу кандидатуре сва ондашња европска штампа објавила је само вијести, без озбиљнијег упуштања у праве мотиве овога чина, изузев извјесних нагађања и произвољности. Новине и политички листови у југословенским покрајинама, као и у Србији, благовремено су донијели вијести о томе, истичући претежно оправданост такве књажеве одлуке.¹⁰⁵

„Глас Црногорца“ је пренио захвалност критске окупштинне књазу Николи на његовој одлуци о кандидатури и његов одговор у вези с овим.¹⁰⁶ Исти лист је објавио официјелну изјаву редакције као одговор на једну биљешку коју су „Франкфуртске новине“ донијеле о разлозима због којих се књаз није сагласио с кандидатуром војводе Божа Петровића. Из „Франкфуртских новина“ тај напис је пренијело и „Наше доба“. Пишући о кандидатури, оно примјешује да војвода Божо Петровић посједује нека својства за то мјесто, али да нема довољно чврстог карактера и да не одговара у потпуности свим условима који су неопходни за тај деликатан положај, па би чак, можда, због тога и „осрамотио Црну Гору“.¹⁰⁷

Ондашњи руски посланик на Цетињу, обавјештавајући о своме Петроград, налази да је та новинска биљешка „Нашег доба“ изазвала веома непријатан утисак на јавност Цетиња и да су тамошња приватна лица примијетила да је аутор тог чланка неки „земаљски“ новинар, који је близак дворским круговима, чије је мишљење о Божовој кандидатури одређено књажевим ставом.

Ова биљешка, а нарочито напис у „Франкфуртским новинама“, били су повод за званично саопштење редакције „Гласа Црногорца“ о мотивима књажеве одлуке. — Ова одлука, према „Гласу Црногорца“ — правда се начелом народности, за које се, навидно, књаз залаже. Али се одмах мора поставити питање: А да ли је књажево прижељкивање да се његов син књаз Мирко кандидује за гувернера Македоније поштовање начела народности?

¹⁰⁵ То се прије свега односи на ове листове: „Дубровник“ 1898, 4, „Српски Глас“ — Задар 1898, 1, и новосадски листови „Наше Доба“ и „Застава“. Неки су, као београдске „Мале новине“ и „Српске новине“, донијели написе, или их прештампали из „Франкфуртских новина“, који нијесу ишли у прилог књажевом ставу према Божу Петровићу.

¹⁰⁶ „Глас Црногорца“ 1898, 2.

¹⁰⁷ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV — Губастовљев извјештај Муравјову № 1, 5. I 1898. године.

Књажева одлука о одбијању кандидатуре војводе Божа Петровића била је предмет интересовања дипломатских представника на Цетлињу. Њима су на двору дате нужне информације о том питању, али се при томе чврсто држало курса да се заобиђу прави разлози књажевог става. Нама је то познато, изузимајући Губастовљеве извјештаје, једино по писању Е. Кућинског, који је своје опсервације о ставу књаза и његове владе према кандидатури писмено доставио профу Полуховском — извјештајем од 20. XI (по н. к.) 1897. године.¹⁰⁸ Он је ту изнио неколико својих претпоставки о правим разлозима таквог става књаза и његове владе.

Е. Кућински износи своје убјеђење да су сви аргументи овдашње владе, које му је повјерљиво саопштио војвода Гавро Вуковић, о разлозима књажевог одбијања кандидатуре само изговор којим се настоји да се заобиђу стварни мотиви такве одлуке. То се, по њему, подједнако односи и на карактер мјеста гувернера Крита, које је незгодно за једног Словена, и на бојазан од неуспјеха мисије, што би окрњило феноме Црне Горе и књажеве породице, као и на обзир према аспирацијама Срчке.

Аустроугарски посланик наводи три своје претпоставке о мотивима става и неочекиване одлуке „кнежевске владе“ о кандидатури војводе Божа. То су: могућност политичког споразума са Срчком, књажева тежња да се неко њему повољније лице кандидује за гувернера Крита (као принц Батенберг или Петар Карађорђевић) и политички маневар црногорске владе у циљу добијања „одштете“ од Русије (као компензацију за „жртву“ коју би књаз учинио ако се сагласи са кандидатуром). У овим претпоставкама Е. Кућинског можда би се могла и тражити нека од стварних побуда, макар и другостепеног значаја, књажевог става према избору војводе Божа за гувернера Крита.

Још у марту 1897. године у круповима дипломатских представника велесила у Цариграду помињу се имена књаза Данила, књаза Мирка, војводе Божа Петровића и принца Ј. Батенберга, као могућих кандидата за гувернера Крита.¹⁰⁹ Обавијештен о овоме, књаз је заузео чврст негативан став према евентуалној кандидатури неког Црногорца за гувернера Крита, предупредујући тиме сваку акцију руског представника (који би, углавном, могао то и предложити). Од тих евентуалних кандидата војвода Божо је несумњиво имао највише изгледа на успјех, што свакако није могло бити без утицаја на доношење књажеве одлуке.

Књаз Никола је одредио Данила за свог наслједника, па би и то могао бити разлог да не дозволи његову кандидатуру за то или неко слично мјесто које би му случајно било понуђено. Књаз

¹⁰⁸ ДАЦ — АУП 1897, ф, 52 № 86 А — Б. — Протест кнежевске владе на кандидатуру Вождара Петровића.

¹⁰⁹ Мемоари војводе Гавра Вуковића — Књажев пут у Цариград, Котор 1928, 25.

је прижељкивао да се Мирку понуди неко за књаза интересантније и прикладније мјесто, као рецимо положај гувернера Македоније.¹¹⁰ Стога није ни био заинтересован за то да се књаз Мирко кандидује за гувернера Крита. Пошто се није сагласио ни са кандидатуром војводе Божа Петровића, испада да му је највише конвенирала евентуална кандидатура његовог зета принца Ј. Батенберга — што и јесте једна од прелазних аустроугарских посланика на Цетињу.

Војвода Божо Петровић је несумњиво најспособнија политичка личност коју је Црна Гора имала у другој половини XIX вијека.¹¹¹ Он је ненаметљиво стекао велику популарност у Црној Гори. Његова освједочена способност као дипломате и политичара постепено му је осигуравала уважавање и у дипломатским круговима Европе, па преко њих и код кабинета и дворова велика сила. Тога је књаз Никола био свјестан. Али то му у почетку није сметало. Напротив, чак му је и годило да његов вољени рођак стиче репутацију, па и ван граница државе, захваљујући сродству с владаром, захваљујући књазу, који му је пружио за то могућност. То је било у интересу његове земље, у интересу заузимања виднијег мјеста књажевине у међународним односима на Балкану, а дијелом и у свијету, допринос порасту књажевог угледа на међународном плану, његовог престижа међу владарима сусједних држава на Балкану. Али овакво књажево гледање на личност, улогу и углед војводе Божа Петровића крајем 90-тих година XIX вијека почиње да се мијења. А тиме и књажев однос према војводи Божу. Чак је почео да га запоставља као свог најспособнијег државника и политичара. А крајем XIX вијека, умјесто да се све више користи његовим богатим искуством, све мање му пружа прилику за дипломатске мисије у иностранству. Књаз се све мање користио и другим својствима овог искусног државника, нарочито при доношењу најважнијих државних одлука, посебно из домена спољне политике Црне Горе.¹¹² Положај генералног гувернера Крита било је мјесто тако

¹¹⁰ Мемоари војводе Гавра Вуковића — Књажев пут у Цариград, 25.

¹¹¹ До сличног закључка дошао је и ондашњи руски амбасадор на Цетињу: „Од ових људи који се овдје налазе на власти Божо Петровић је — несумњиво најспособнији, најпаметнији и најобразованији“. — ДАЦ — ПР 1897, ф. XLV, II — Извјештај (концепт) од 1. децембра 1897 (Губастов-Муравјову). У њему је Губастов у веома повјерљивом својству изнио своје закључке о мотивима књажеве одлуке.

¹¹² Ову појаву књажевог хлађења према војводи Божу и његовог постепеног запостављања примјењује и Губастов. Он о томе каже:

„Књаз Никола се, већ одавно, не користи, као раније, савјетима, нити способностима, нити осјећањима оданости свога брата од стрица. Он (Божо — Б. Б.) скоро што није свдје као у тамници. Несумњиво, ово је намјерно учињено.“

Зато, када су до књаза дошли само далеки наговјештаји о Божовој кандидатури на положај Критског Генералног Гувернера, то се он према њој односио са отвореним непријатељством.“

ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV Губастов — Муравјову, извјештај (концепт), 1. децембра 1897. године.

високог међународног ранга да би војводи Божу пружило веома повољну прилику за пораст његовог угледа. Али књаз се тога безразложно плашио. Зато није ни дозволио да та могућност постане стварност.

Аутократа по схватањима, у једној још патријархалној друштвеној средини, књаз је на све своје грађане гледао као на поданике који му морају бити покорни. Свака каријера, па дијелом и углед иоле истакнутијег Црногорца — то је зависило од књажевог расположења. Кандидовање војводе Божа за гувернера Крита без књажеве иницијативе, чак и без претходног консултовања са њим, представило се књазу као нешто сумњиво, па и опасно, што не треба допустити. Кандидатура војводе Божа изазвала је код њега и завист. Зар да књажев сродник добије прилику да својим угледом гувернера Крита баца и најмању сјенку на неприкосновени ауторитет његовог господара! То књаз није могао дозволити. — Ово је био један од правих разлога књажевог става према кандидатури војводе Божа Петровића.

Књазу Николи је било стало до тога да своје синове представи дворовима неких европских велесила. То се односи у првом реду на књаза Мирка. Књаз је покушавао да суверене велесила заинтересује за њега, не би ли га узели у обзир као кандидата за неко од високих мјеста у балканској Турској или на Балкану уопште. Али се Русија, па и остале велесиле у том погледу оријентисале на војводу Божа Петровића, а не на неког од књажевих синова. То је било други мотив књажеве одлуке да се не сагласи са кандидатуром војводе Божа Петровића, јер би се њоме и порастом Божовог престижа умањила свака могућност кандидовања књаза Мирка за неко високо мјесто у европској Турској, односно на Балкану. Књаз је себи представљао да би престиж војводе Божа могао да буде опасан и у односу на насљедника Данила, па и династију.¹¹³

Књаз није сумњао у успјех мисије свога рођака ка Криту, јер за то није имао стварног разлога, јер је војвода имао потребна својства за тај положај. Уосталом, и сам књаз му је та својства признао у свом писму руском цару од 30. XI 1897. године.¹¹⁴ Књаз се, дакле, посљедица Божове мисије на Криту плашио не због евентуалног неуспјеха, већ, напротив, због њеног успјеха. Због чега је код књаза постојала таква бојазан? Руски амбасадор на Цетињу дошао је у том погледу до оваквог закључка: „Њему (књазу — Б. Б.) се чини да ће Војвода Божа, вративши се овамо, постати најпопуларнији човјек Црне Горе. Њиме ће се одушевљавати читава земља. Он ће још већма постати познатији и ближи Европи и знатно више цијењен од било којег члана његове

¹¹³ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV, II — Лубастов — Муравјову, извјештај (концепт) 1. XII 1897. године.

¹¹⁴ ДМЦ — Н I 1897, 122.

куће”.¹¹⁵ Овако формулисан Губастовљев закључак, до кога је он дошао анализирајући књажеве аргументе одбијања кандидатуре, има пуно реалног основа.

Тачно је да би успјешно завршена мисија на Криту још више уздигла углед војводе Божа у европској јавности. Књаз је рачунао да би таква могућност постала за њега непријатна стварност, па му због тога није могао дозволити да заузме мјесто генералног гувернера Крита, да влада земљом која је по броју становника већа од Црне Горе. У том је, по књажевом увјерењу, пристанак на Божову кандидатуру садржао у себи опасност по његову династију, посебно за његовог наслједника. Зато ју је и одбио. У своме, као и у већ поменутиим стварним мотивима књажеве одлуке, треба тражити и смисао Вуковићева предочавања књазу да је предлог о кандидатури војводе Божа Петровића „опасан по династију из више разлога”.¹¹⁶

Постојала је, по нашем увјерењу, и још једна књажева бојазан од успјешно извршене војводине мисије на Криту. Могуће је било да се, временом, укажу и други високи положаји у Европи, тј. висока мјеста у словенским земљама. Онда би тек могао бити за књаза и његову династију опасан војвода Божа Петровић и као угледна личност и као државник. Ево шта о томе каже Губастов: „Тада би Божидар постао опасан кандидат. Његова способност управљања земљом била би заснована на искуству стеченом на Криту. Зато, ако му буде суђено да оснује нову династију, нека то буде династија — Драговић, а не — друга Петровић”.¹¹⁷ Ело од чега је књаз безразложно стрепио! Колико се плашио војводине кандидатуре доказ је и захтјев за промјену имена који је он поставио војводи Божи, као услов за прихватање кандидатуре. Рачунао је да он тај услов неће прихватити, а ако га и прихвати — књаз се осигурао од могућег оснивања опанка династије Петровић, односно нове, друге династије Петровић.

На какав су одјек у црногорској јавности наишле кандидатура војводе Божа Петровића и књажева одлука у вези са њом? Какав утисак је на војводу Божа оставило књажево одбијање да му дозволи да пође на Крит у својству генералног гувернера тога острва. — О овоме смо наишли на само неколико изворних података. Црногорска јавност могла је само са симпатијама да прими вјест о предлогу за кандидатуру в. Божа за тако високо мјесто. Тим прије што је тај предлог потекао од Русије и што га је одобрио и руски цар. То се и јавно манифестовало — честитањем војводи Божи од стране многих црногорских главара, при чему се сматрало да је предлог потекао са претходним знањем

¹¹⁵ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV — Губастов — Муравјову, извјештај (ксницетт) 1. XII 1897. године

¹¹⁶ Мемоари војводе Гавра Вуковића, 14.

¹¹⁷ ДМЦ — ПР 1897, ф. XLV 1897, ф. II.

и одобрењем књаза Николе. Да је кандидатура наишла на такав пријем међу црногорским главарима потврђује и ова констатација Гавра Вуковића: „Многи лаккомислени наши главари, похитали су да честитају војводи Божу ново наименовање, јер нијесу умјели да поведу о томе правилног рачуна”.¹¹⁸ И црногорски конзул у Риму — Евгеније Поповић — упутно је преко Гавра Вуковића телеграм-честитку војводи Божу поводом високог повјерења које су му велесиле указале, наводећи и вијести агенција о томе.¹¹⁹

Књажево одбијање да да пристанак на руски предлог о Бојовој кандидатури могло је наићи само на чуђење. На такву претпоставку упућује и дио једног извјештаја аустроугарског конзула из Бара: „Овај случај је тема непрекидних нагађања међу Црногорцима поводом чега се књаз одлучио да осујети такав предлог. . .”¹²⁰ И многи црногорски главари жалили су што војводи Божу није дозвољено да се прими високе мисије на Криту. Али су главари и јавност сваку књажеву одлуку морали прилимити без поговора, јер књажева аутократска ћуд друкчије није дозвољавала: „Многобројни Божови пријатељи жале га, али се не усуђују да изразе своја осјећања и жаљења” — закључује Губастов у свом извјештају грофу Муравјову од 5. јануара 1898. године.¹²¹

Војводи Божу је било много стало до тога да добије књажево одобрење да пође на Крит, па је задуго рачунао да ће то књаз ипак учинити. Прихватањем свих књажевих захтјева, осим једног, као услова за књажев пристанак на кандидатуру, војвода Божо је учинио уступке, па је очекивао да ће књаз одустати од захтјева о промјени његовог презимена. Кад се такво очекивање није испунило и када је пропао његов избор за гувернера Крита, војвода Божо је био разочаран и дубоко увријеђен. Пошто је једно вријеме био тако рећи одстрањен из двора, што признаје и сам Г. Вуковић,¹²² почетком 1898. године пошао је у Улцињ на одмор”. Божо Петровић се склонио неколико седмица у Улцињу, у доба када није повољно за купање, без да дође у Бар да искаже поштовање Књепињи” — истиче Деполо у свом извјештају Е. Кућинском.¹²³ Али војвода је своје расположење укривао од страних дипломатских представника у Црној Гори. Оно није утицало ни на његову вјерност књазу, на његово ревностно обављање државних послова. Чак није био вољан да о томе разговара ни са руским послаником на Цетињу. О томе Губастов каже сљедеће:

¹¹⁸ Мемоари војводе Гавра Вуковића, 13.

¹¹⁹ ДАЦ — МИД 1897, ф. 45, 1477.

¹²⁰ ДАЦ — АУП 1898, 53, 116 — Деполо — Е. Кућинском (извјештај), Бар — Пристан, 16. III 1898 (по н. ж.).

¹²¹ ДМЦ — ПР 1898, ф. XLV, II.

¹²² Мемоари Војводе Гавра Вуковића, 14.

¹²³ ДАЦ — АУП 1898, ф. 53, 116.

„Што се тиче Божидара Петровића, који је избјегавао разговор о том предмету, доша је само једанпут к мени, и то на неколико минута, да би казао да је он дубоко дирнут добротворним саосећањем Господара Императора за његову кандидатуру и усуђује се поклонити кољенима Његовог Величанства и изразити му безграничну и срдачну захвалност и благодарност која му је ukazана у тој прилици... што му служи за утјеху у тешким тренуцима које преживљава.

Иако г. Божо укрива своја осјећања од страних лица ипак мени је познато да је дубоко увријеђен одбијањем кандидатуре од стране Књаза Николе, а посебно тим што Његова 35-годишња проба и прије свега у Црној Гори засвједочена оданошћу своме Господару и брату, није могла да пружи Њ. Височанству довољно повјерења према њему.¹²⁴

„Аргументи” којима је књаз оперисао у овом сукобу, иако дипломатски, вјешто аранжирани, фактички нијесу имали значење *causa efficiens*, већ су били употребљени за правдање књажевог упорног става пред руским царем.

Branko Babić

CANDIDATURE DU VOÏVODE BOŽO PETROVIĆ POUR GOUVERNEUR DE CRÈTE EN 1897

R É S U M É

La nomination du gouverneur général en Crète a été, en contenance des solutions de la « crise crétoise », (1897—99) une plate-forme pour rétablissement de la paix en Turquie balkanique. La Russie, en novembre 1897, avait proposé aux autorités associées, « protectrices » d'intégrité territoriale de la Turquie, le voïvode Božo Petrović pour le gouverneur crétois ce que celles-ci avaient accepté à l'unanimité. La décision de la Conférence d'ambassadeurs des grandes puissances à Constantinople n'a pas pu être mise en exécution étant donné que le prince Nicolas ne fut pas d'accord que son cousin assume le poste offert. Les « arguments » du prince, dont on a opéré au conflit, quoique diplomatiquement habilement arrangés, effectivement ils n'ont pas eu la signification *causa efficiens*, mais ils ont été employés pour justifier l'attitude opiniâtre du prince devant le tsar russe. Des raisons réelles de dissentiment du prince pour la candidature ont été la crainte injustifiable que la renommée de son cousin comme gouverneur crétois ne fasse l'ombre à la dynastie et ne rende impossible les prétentions des fils du prince, et tout particulièrement du prince Mirko. Le prince Nikolaš en cette occurrence ne fut pas guidé par des intérêts politiques du Monténégro et de sa dynastie.

¹²⁴ ДМЦ — ПР 1898 ф. XLV, II — Губастов Муравјову, извјештај од 5. I 1898 године.